

A szent lélek mint Istennek és az igazságnak lelke.

Pünkösti egyházi beszéd.

Még sok dolgok vannak, melyeket nektek kellene mondanom, de most el nem hordozhatjátok. Mikor pedig eljő amaz, az igazságnak lelke, minden igazságra vezérel titeket. Mert nem szól ő magától, hanem a melyeket hallánd, azokat szólja: és a melyek következendők, azokat jelenti meg nektek. János XVI, 12. 13.

Lelkünk nyugvó pontjai a keresztény innepek, habár önmagukba véve egyaránt fontosak azon eseményeknél fogva, melyeknek emlékét hordozzák, s melyek többnyire szoros kapcsolatban állanak Jézus élettörténetével: egymással összehasonlítva jelentőség tekintetében mégis némi rangfokozatot mutatnak fel, a mennyiben az egyik erősebben ragadja meg lelkünket, magasabb gondolatokat kelt bennünk, mint a másik. A pünköst, a szt. lélekek napja, a keresztény innepek koronája. Többi innepeink az Isten leghívebb szolgájával foglalkoztak, ki törhetetlen akaratú erővel, az igazság diadalában való szent bizodalommal hinté el a jövődőnek magvait a nélkül, hogy azoknak kikelését, gyümölcsözését ő maga megérhette volna. De ő ismerte az igazságnak legyőzhetetlen erejét; tudta hogy azon sem fegyver, sem erőszak, sem kislelkű elfogultság, sem roszakarát nem diadalmaskodhatnak; tudta, hogy az igazság épen mert igazság, túlemelkedik minden akadályokon, átör a sötétség fellegein, mint a nap, s fényével felderíti a világot. S mily hamar teljesedésbe mentek jóslatai! mily hamar bekövetkezett az igaz ügy diadala. Alig távozott volt el a gondos kertész az élők közül, a menysei mag, a melyet ő elhintett, a benne levő isteni erőnél fogva, csodás gyorsasággal emelkedett ki a földből, s az első pünköstnap már látta virágának ragyogó színpompáját, érzé a világot betöltő illatozását, már izelte gyümölcseit. Ugyanaz a lélek, a mely a mester keblét hevítette, a mely szent sugallatával ébren tartotta volt benne az egykor bizonyosan bekövetkező

diadálnak reménységét; ugyanazon lélek csapott fel erős lángként a bátortalan, a csüggedő tanítványokban s felrázva őket eddigi tétlenségükből, megismertette velök hivatásuknak világra szóló nagyságát; megmutatta nekik az Úr szerüje számára learatandó gabonaföldek végtelen kiterjedését; megértette velök, hogy ők az aratók és hogy munkához kell fogniok.

És ők hozzáfogtak a munkához avál az erőhatalommal s másokat is magával ragadó elragadó elragadtatással, melyet az igazság ad bajnokainak; mely lángnyelven beszél s egy pillanat alatt fényes napvilágot tud gyujtani a legsetétebb elmékben is; mely porba dönti az ezredéves tévedéseknek, balhitnek, csalódásnak hamis koholmányait, s megmutatja a kiábrándult világnak a világosság útját. S vajon mi adott erőt nyelvüknek és sikert szavaiknak? Vajon mi eszközölte volt azt, hogy amaz első pünköstnapon a Jeruzsálembe az ünnepre felsereglett tarka sokaság közül a kisázsiai finom miveltésű görög, ki azelőtt egy pár nappal tán Aristophánesnek egyik remek darabját nézte volt végig az ephezusi színkörben, vagy a Plató bölcészete felett hallott egy felolvasást Smyrnában: csodálkozva állott meg a többivel együtt a piacon ez egyszerű emberek beszédének hallatára, s álmélkodva mondá szomszédjának az arabiai vagy syriai kereskedőnek, kinek fogékony lelkét már mintegy önmagán kívül ragadta volt a sohasem hallott evangelium: „Nemde nem galileusok-e ime mindnyájan ezek a kik szólnak? Vajon mi lészen ebből?” A feleletet e kérdésekre megadják alapigéink, megadja a mai szent innep. A szent lélek, az Istennek lelke, az igazságnak lelke volt az, a mi kiült az apostolok ajkaira, s a mi részökre hódítá a sziveket.

A szent lélek? az Istennek lelke? az igazságnak lelke? — Mit értsünk mi ma e kifejezések alatt, melyek felett annyit czi-vódtak a lefolyt századok, melyek felett meghasonlottak a bölcsek, meghasonlottak az egyházak, s melyek miatt — tegyük hozzá — annyit szenvedett az emberiség? E kifejezések alatt ma már nem érthetünk egyebet, mint azt a szent, mély és valódi lelkesedést, mely az embert eltölti, midőn valamely méltó ügyért küzd; midőn a kebelt dagasztó igazságérzet, a nemes, a valódi ihletettség éke-szólásában tör útát magának; midőn a gyöngye emberi lélek valamely magas czélnak követésében mintegy saját magán s természetes erőkörén túlelmelkedni látszik, s mintegy felsőbb, menyeyei

erőből táplálkozva önmagát megkettőzteti hatásaiban és nyilatkozataiban. Ezt a felsőbb, nemesebb lelkesedést, mely nem ismer akadályokat, s mely a küzdelemmel nő, a régiek közetlen isteni befolyásnak tulajdonították. Prófétákról és királyokról, kik nagyok voltak szóban és tettben, azt mondja az ó testamentum, hogy teljeseek voltak az Urnak lelkével. Mint ilyen, magasabb erőt néha személyesítve képzelték a szent lelket, s azt hitték, hogy az az Isten közetlen megbízása következtében szállja meg azokat, kik az életnek egy s más viszonyai között szokatlan erővel s hatással lépnek fel. Így keletkezett ama külső felfogás, mely tüzes nyelvekben, vagy az égből alá szálló galamb képében fogta fel azt a mi belsőleg működik, a mi nem egyéb, mint az Istenével összeköttetésben levő emberi léleknek természetes lelkesedése, természetes nagyratörése, rendkívüli állapotok s fölemelő okoknál fogva néha egészen a rendkívüliségig felfokozva. Ez az, a mi isteni bennünk, a mi összeköti a földet a mennyel. Ez a szent lélek k. ai. s nem ama rejtélyes személy, kit az egyház a fiuval együtt beleképzelt volt az istenség oszthatatlan lényegébe, a teremtőnek hely és idő által bé nem foglalható kezdet és végnélkül való körforgalmát ilyen formán ha nem is négyszögítve, de háromszögítve. Ez ama vigasztaló, kit a távozó Jézus ígért tanítványainak, s kire azoknak további vezérletét bizta, midőn ezeket mondá: Még sok dolgok vannak, melyeket nektek kellene mondanom, de most el nem hordozhatjátok. Mikor pedig eljő amaz, az igazságnak lelke, minden igazságra vezérel titeket. Mert nem szól ő magától, hanem a melyeket halland azokat szólja: és a melyek következendők, azokat jelenti meg nektek“.

A mai szent alkalomból s felvett alapigéinkből kifolyólag tegyük mai elmélkedésünk tárgyává k. ai. a szent lelket, mint az Istennek lelkét s mint az igazságnak lelkét.

I.) A kereszténységnek, valamint azon bölcsészeti iskoláknak véleménye szerint, melyek a rest és tétlen anyagon kívül valami fensőbb szellemi erőt ismernek el, mely a világot áthatja, fentartja, s a természet rendébe szintugy mint az emberek életébe befoly: van egy bölcs, következetes és tökéletes világkormányzat, mely nemcsak a mindenség harmóniájában nyilatkozik, hanem az emberiség történelmi fejlődését is figyelemmel kíséri, sőt legfőbb mozgató rugó gyanánt előkészíti, előidézi. A héber bölcs már három-

ezer évvel ezelőtt az Urnak lelkét látta a vizeken, a mint az ő chaosból elválasztja az ellenkező elemeket, elkülönítve a világosságot a sötétségtől, s a mint örök törvények szerint megszabja a dolgok rendjét; nekünk, kik oly sok tovatúnt nemzedék szellemi kincseivel gyarapodtunk, kik örökség szerint birjuk a multak fáradsággal szerzett tapasztalatait, nemcsak az ősvilág felett lebegő szélben, nemcsak az egymást felváltó estvében és reggelben kell látnunk az Urnak lelkét, hanem a világtörténelem egész folyamában: a multban, jelenben és jövőben egyaránt. Az isteni gondviselés minden időben örködött és örködni fog az emberek felett. Az Istennek szent lelke minden időben ott égett az emberiség jobbjaiban; felvilágosítva, buzdítva, nagy és nemes tettekre hevítve őket. Minden szépet, nagyot és jót, a melyet nemünk évkönyvei a legrégibb időkől fogva feljegyzettek: az emberszeretetnek, a hazaszeretetnek, az önfeláldozásnak, a legfőbb jó után való törekvésnek oly sok dicső példáját a bennünk levő isteni erőnek, jobb természetünk hatalmának, az Isten közöttünk működő szent lelkének kell tulajdonítanunk. Voltak idők k. ai., midőn az elfogult és egyoldalú elmék azt hitték, hogy a teremtés atyja egészen a Krisztus fellépéseig haragos visszavonultságban fordult el földi gyermekeitől, s nem tekintett reájok és ügyeikre, vagy legfeljebb választott népére Izraelre vetett csupán egy-egy kegyes tekintetet. Voltak idők, midőn a felett vitatkoztak, vajon nem a sátán ütötte volt-e fel tanyját egy Szokrates vagy Plátó keblébe, hogy tanaiknak látszatos igazsága által meghiusítsa az Istennek idvezítő tervét a Jézus elküldetésében; hogy az emberiséget ama nagy bölcsék csalfa tetszetőségű tanai által a Jézusnak egykor bekövetkezendő egyedül idvezítő tanaitól jólőre elvonhassa. E felfogás szerint az Ádámban elbukott emberiség, mindaddig, míg a fényes csillag Bethlehem felett megállott, az Isten szeretetéből és gondviseléséből kiszorítottva élt; a keblekben a jobb érzésnek, vagy nemesebb törekvésnek legkisebb csirája sem volt, s a föld nem volt egyéb, mint egy nap-sugártalan ösrengeteg, melyben óriási hatalommal tenyészték a rosznak, az elvetemültségnek pokoli sarjadékai, új meg új növényeket hajtván, egymásba szövődve s halálos árnyékukkal, pusztulást lehelő légkörökkel s ördögi gyümölcsökkel megmérgezve, kárhózat alatt tartva az alattuk járó egész emberiséget. Ez időben tehát nem lakozott az Urnak lelke az emberek között. Az Isten megvetéssel fordult el kezének munkáitól. S vajon megegyeztethe-

tő e felfogás az Isten bölcs világkormányzatával? Vajon az egyedül jó egykedvűleg szemlélhette volna, mint pusztulnak el gyermekei a gonoszságnak terhe alatt? Vajon ne nyult volna bé mindenható kezével a világtörténelem eseményeibe? Vajon ne gyújtotta volna fel a maga lelkét az emberiség jobbjában, hogy világító szövétnekek gyanánt járhassanak azok tévelygő embertársaik előtt? E gondolatok nem méltók a tökéletes Istenhez k. ai. Az Isten mindig ott volt a maga felvilágosító, vezérlő, oktató lelkével gyermekei között.

Az emberiség fokozatos neveltetése, előmenetele az Isten munkája. Igaz, hogy voltak setét korszakok, melyekben az ember tévelygett, de a jónak fejlődésre képes csiráját mindig magában hordozta. A legsetétebb századok is lépcsők gyanánt szolgáltak az emberi fejlettség valamely magasabb fokozata számára. Az Istennek lelke tartá s tartja össze a történelem vezérszárait, s adott az embereknek mindig anynyi igazságot, anynyi szabadságot és lelki világosságot, a menyinyinek elhordozására fejlettségüknél, miveltségükénél s általános előrehaladottságuknál fogva képesek voltak. E felfogás szerint a megváltó eljövételét megelőzőt kort nem szabad feltétlenül az elvetettség korának bélyegeznünk, mert szükséges előkészítő alapja volt egy szebb jövőnek. Igaz! a görögök bálványimádók voltak, de ők nyiták meg az ember előtt a szellem világát; ők mutatak meg először menyinyire fejthetjük lelki tehetségeinket, s mily szép gyümölcsöket teremnek a kimivelt emberi erők; az ők magos miveltségök készíté elő a népek lelkületét ama szabadságra, melyet a Jézusban mindenek nyertek. A rómaiak bálványimádók voltak, s a mellett hódító nép, az emberiség ostorai; de ők a görög szellem által már meghódított világot politikailag is egyesíték, s közelebb hozták egymáshoz az akkori országokat és népeket, hogy a közös elnyomatás, a közös függés, a közös szenvedés és reménytelenség fogékonyná tegye azokat bajaiknak közös gyógyszerre, az isteni gondviselés által a maga idejében felléptetett keresztény vallás iránt. Azok az idők is az isten lelkének, a szt. léleknek befolyása alatt állottak tehát. S az az emberies gondolkozás mód, az a tökélyesbülés után való vágy, az az öntudatlan, mély vallásos érzés, a mely a régi pogány világ bölceit átlengette: épen úgy az Isten lelkének, az ember jobb természetének munkája volt, mint a Mózes mély, vallásos szellemének magasztos nyilvánulásai, mint az Ézsaiás fencsapongó honszeretete és próféta lelkesültsége, mint a koronás dalnoknak, Dávidnak, az egekig emelkedő hárfahangjai.

Az emberi természet legmagasabb tökélyesülését benne érte el, ki az idők forduló pontjánál áll, Jézusban. Benne az Isten lelkének egész teljessége lakozott, s ő volt hivatva a gondviseléstől arra, hogy előidézzé amaz időt, melyről azt mondta volt az Ur: „kitöltök az én lelkemből minden testre;“ azt az időt, midőn nemcsak kevesek, hanem mindenek hallják, értik és követik a szt. léleknek bennök szóló sugallatát. Jézus tudta, hogy azokban a nagyratörő tulajdonságokban, azokban a dicső erőkhben és nemes hajlamokban, a melyeket a Teremtő minden emberi kebelbe plántált, ott szunnyad az Urnak lelke, s csak fel kell költeni azt, hogy az isteni szikra magas lánggá lobogva fel át meg áthevitse az emberek egész életét, s lelkesítve, bátorítva, buzdítva vezérelje őket valódi rendeltetésöknek útain. Ott voltak mélyen elrejtve a tanítványok keblében ama magok, a melyeket ő elhintetett volt; ott vártak kitörésre ama dicső erők, melyeket példája, tanításai, önfeláldozása által beléjük oltott kitörölhetlenül. Ő eltávozott körükből s imél mintegy csoda által megtalálták a megígért vigasztalót saját magukban, s szent lelkesedéssel, az igazságnak győzhetetlen hatalmával vették át ugyan azt a szerepet, melyet a megdicsőült mester viselt; tanítói lettek a világnak; eszközei az örökös gondviselésnek; apostolai az igének, a keresztény szabadságnak, erénynek; új irányba terelői a világtörténelemnek.

II. Még sok dolgok vannak, melyeket néktek kellene mondanom, de most el nem hordozhatjátok. Mikor pedig eljön amaz, az igazságnak lelke, minden igazságra vezérel titeket, ezt mondá tanítványainak az idvezítő, ki készült az övéinek kicsiny sergét szárnyra bocsátani, mint a gondos szülék felnevelt gyermekeiket. Eddig a fegyelem korláraj között voltak, eddig a mester volt számukra mindenekben minden. Most eljött az idő, hogy saját erejökre támazzkodjanak; most saját magukból kellett meríteniök életfeladatuk megoldására az eszközöket; most az igazságnak bennök szóló lelke vált azzá számukra, a mi eddig a mester volt.

Az Istennek a világtörténelemben nyilatkozó szt. lelke, mely az emberek legjobbjaiban mindig munkálkodott, mely Jézusban teljes mértékben volt, s mely utána a gyöngé tanítványokban óriási erővel és hatalommal lépett fel: az igazságnak lelke is egyszersmind k. ai. Hogy milyen eltérő fogalmaik vannak az embereknek az igazság felől, azt tudjuk; tudjuk, hogy a mit a mai

nap igazságképen állit meg, azt a holnapi nap tán mint tévedést dönti meg s helyébe igazságot állit. De azért az igazságnak lelke mindig ugyanaz marad, s vezérli és vezérelni fogja az embereket egyik ismeretről a másikra. Épen azért, mert a kevésbé tökéletes igazság helyébe az idők előhaladtával mindig teljesebb, tökéletesebb és nagyobb igazság lépik, épen azért foglalják magukba a Jézus vallásának egyik legjellemzőbb sajátosságát a tanítványoknak mondott eme szavak: még sok dolgok vannak, melyeket nektek kellene mondanom, de most el nem hordozhatjátok. Ki van mondva ebben a keresztény vallás fejlődési képessége; ki van mondva az, hogy a valódi keresztény szellem soha ellentmondásba nem jöhet a val, a mit egy felvilágosodott kor lelki képzettsége és miveltsége igazságképen állit fel.

Sajnálom és szánni lehet azokat, kik a kereszténységet úgy tekintik, mint egy meghatározott cikkelyekre felosztott törvénykönyvet, melyet a gondviselés belédobott a történelem folyamába a val a szigorú meghagyással, hogy e törvénykönyvnek egyetlen betűjétől sem szabad soha eltávoznunk az idők végéig. A kereszténység nem betű, mely elmaradhat a kortól, hanem lélek, mely mindig a korrallal együtt szárnyal, s annak haladásával maga is halad. A betűnek imádói abba a hibába esnek, a melybe azok voltak, kik álliták, hogy az Istennek lelke a Jézus fellépése előtt nem vezérelt e föld fiait. Reszketnek a tudománynak minden új szelére s fenhagon hirdetik, hogy a kor istentelen szelleme alapjaiban megtámadta az igaz vallást, s ennek megdőlésétől lehet félni. Pedig a kor szelleme, a mi nem egyéb mint az általános kulturai állapotok kifolyása, egésze véve soha sem lehet istentelen; hisz az nem egyéb, mint az igazság lelkének munkássági eredménye; nem egyéb, mint a szent léleknek, mely ma is hathatós közöttünk, mint amaz első pünköszt napon, egy újabb diadala.

Mihelyt a vallás nem felel meg többé a kor igényeinek, mihelyt összeütközésbe jő a jobbaknak jobb meggyőződésével, már nem az igazság lelkének sugallata, már nem igaz vallás többé. Hogy is lehetne ez másképen? A gondviselés mind előbb és előbb viszi az emberiséget. Tudományos ismeretekben, emberies gondolkozásmódban, a köz- és magánélet minden viszonyaiban magán hordozza a kor az előhaladottság félreismerhetetlen bélyegét. S csupán vallási érzékünk lenne fogékonytalan ama tovább haladás iránt, melyre minden erőink, minden tehetségeink természetüknél fogva

képesek, s mely után szüntelenül törekednek? Nem k. ai. ! Az igazságnak lelke, az istennek szent lelke e téren is mind előbb vezet minket, s fényesen bebizonyítja azt, a mit a századok tapasztalatai eléggé mutatnak, hogy a keresztény vallás, a mint már Jézus kimondá alapigéinkben, nem bevégzett egész, hanem fokozatosan fejlődő ajándéka a bölcs gondviselésnek.

Az emberiséget úgy képzelhetjük, mint egy merész utast, ki lelkének ellenálthatlan vágyát követve, mind előbbre és előbbre halad egy előtte a fellegekig felmagasuló hegyen. Minden lépésre szebb és szebb tájak nyílnak meg szemei előtt; — tisztább és szabadabb levegőt szí, terjedelmesebb láthatárt lát maga előtt s közelebb érzi magát Istenéhez. A mi mögötte elmarad, az örök időre el van hagyva, oda többé vissza nem tér, mert lelke csak az ismeretlen távolba, a magasba vonza. Ne féltsük a merész utast k. ai, ne aggódjunk sorsa felett, mert az Isten maga vezérli őt. Az igazságnak lelke vezérli őt újabb meg újabb igazságra. A mult századnak egyik legmerészebb szelleme, Lessing, mondta volt, hogy ha az isten egyik kezében magát a megtestesült igazságot tartaná, a másikkban az igazság után való fáradságos küzdést, a léleknek az ismerettel együtt növekedő természetes tudvágját, s választást adna neki e kettő között, ő az utóbbit választaná. Az Isten a maga bölcsességében legjobban tudja, miért adta nekünk az utóbbit; miért adott nekünk olyan tehetséget, hogy erőink folytonos gyakorlása által kelljen a kevésbé tökéletes tudásról a helyesebb tudásra emelkednünk. A mi feladatunk az, hogy az igazságnak bennünk szóló lelkéhez hiven korunk fejlettségében, miveltségében, előhaladottságában a szent lélek folyton működő munkásságát megismerjük, s vallási nézeteinket öszszhangba hozzuk a kor kivánalmaival. Ne féljünk attól, hogy e világ bölcsessége kiolthatja ama szent lángot, melyet Jézus és az apostolok az emberiség számára meggyújtottak. Dogmák és formák, lényegtelen külsőségek s emberi csalárdság művei megsemmisülhetnek, de a kereszténységnek magva és lényege maradandó és örök, s nem csak hogy túl nem szárnyalható a kor által, hanem oly magasan áll az ma is a hely és idő felett, hogy mind e mai napig sem vészítették el értelmüket megváltónk eme szavai: Még sok dolgok vannak, melyeket néktek kellene mondanom, de most el nem hordozhatjátok. A mig az ember ember marad; a mig nemesebb érzéseket rejt a szív, a mig nagy eszmékért tud lelkesülni a lélek, addig a Jézus szavai el nem mulnak.

Igaz, hogy óvatosaknak kell lennünk k. ai. A farizeusoknak kovászától épen úgy kell őrizkednünk, mint a semmi szentet, semmi nagyot el nem ismerő csufolóktól, kik az emberek vetésében nem akarják látni az Istenség áldott kezét. Gondoljuk meg, hogy a valódi keresztény szabadság, az előítélet nélkül való józan haladás, nem egyet jelent az elvtelenséggel, a vallástalansággal. Az igazi szabadság saját magának szab korlátokat. Ne hallgassunk azokra a hamis prófétákra, kik a hitnek, bizodalomnak és reménységnek gyökereit végképen ki akarják tépni az emberek kebléből s kik azt mondják, hogy ezt a haladás nevében teszik. Gyümölcs ei kről fogjátok megismerni őket, — mondja megváltónk. Őrizze meg az isteni gondviselés nemünket azoknak gyümölcsétől, kiknek célja a társadalmi kötelékek szétszaggatása a vér, rendtelenség és pusztulás rémuralmának behozása. Botránkozások mindig voltak és lesznek. Mindig voltak és mindig lesznek olyanok, kik eltorzított és félremagyarázott nagy eszmék és nagy szavak köpenye alatt tévútra igyekeztek vezetni embertársaikat, kik a tettett lelkesedés nyelvén szólva, mint Simon Mágus az apostolok cselekedeteiben, az álfelvilágosodás vakító fényű s mulékony görögtüzét gyújták fel embertársaik szemei előtt, s addigi tiszta látásukat megzavarva aztán végképen setétségben hagyták; kik e hamis, vakító, pusztító, minden környezetébe eső tárgyat megemésztő tüzről azt mondják, hogy az a kor szellemének világossága. Pedig a valódi korszellem, az igazi felvilágosodottság nem hirtelen ellobbanó, a dolgokat hamis színben feltüntető, káros, kápráztató fény; hanem olyan, mint az áldott nap, mely lassan, biztosan és méltóságosan emelkedik feljebb és feljebb az ég boltozatján illetve, alkotva, s mindeneknek megadva a biztos látást, mely nélküle lehetetlen. De óvakodnunk kell másfelől azoktól is k. ai, kik nem tudnak, vagy jobban mondva, nem akarnak oda felemelkedni, a hová az igazságnak lelke elvezette az értelmeseket azoktól, kik aggodalommal őrzik a világ haladása által rég túlszárnyalt rendszerüket, s háromszoros jajt kiáltanak, valahányszor az isteni gondviselés a szellemi fejlettségnek, az emberi erőnek egy-egy magasabb fokára emeli nemünket; kik vakmerő kezekkel nyulnak belé a világtörténelem kerekébe, s vissza kívánnák forgatni azt egy évezreddel. Azt a bünt követik ők el, a melyről Jézus mondta volt, hogy soha sem fog megbocsáttatni az embereknek: a szent lélek elleni bünt; a jobb meggyőződés ellen való bünt; az emberi-

séget előre vezető gondviselés ellen való bünt! S bizonyára elvet-
ték jutalmukat, mert a történelem kereke, melyet szeretnének fel-
tartóztatni, kérelhetetlenül el fogja tiporni őket.

Végezetre gondoljuk meg k. ai, hogy a nagy apostol szavai
szerint mindnyájan a szent lélek templomai vagyunk; hogy isteni
erő honol, él és munkálkodik bennünk, épen úgy, mint a tanítvá-
nyokban amaz első pünköstnapon. Tiszteljük e templomot a benne
lakozó lélek kedvéért, s óvjuk meg azt minden földi szennytől.
Tiszteljük az igazságnak bennünk munkálkodó lelkét, s kövessük pa-
rancsait feltétlenül, mert csak így fogjuk teljesíteni mennyei Atyánk-
nak akaratát. Amen.

Üzoni Gábor, a fiatalon elhunyt pályartárs kéziratban
maradt papi dolgozataiból közli

Ferencz József.

A társadalmi és családi élet.*)

„Nincsen életviszony sem köz-, sem magán-, sem nyilvános-, sem egyházi ügyek körül, sem ha magad magaddal foglalkozol, sem ha másokkal van dolgod, mely kötelesség nélkül állhatna fen : és ennek teljesítésében áll az élet összes tisztessége, elmulasztásában összes gyalázata“.

Cicero.

Nagyon tisztelt gyülekezet! Mikor e jótékonyczélu estélyen felolvasást tartani ajánlkoztam, az a cél lebegett előttem, hogy tárgyam, ha mulattató nem is, de legalább legyen figyelemre méltó. Megvallom, erre nézve későre tudtam megállapodni. Szebbnél szebb és hasznosabbnál hasznosabb eszmék fordultak meg fejemben. Melyiket mutassam bé? A hallgatóság ízlése nem egyforma. A frivolitást kedvelők előtt unalmas a moralis értekezés és megfordítva. S megeshetik, hogy ha a békeségről szólok, a háborgásban gyönyörködők nem örömet hallgatják; vagy ha a szorgalmat emelem ki, kancsalitni fognak a restségre hajlandók. Minden irányban lehetnek érdekeltek. S ha a tetszés a cél a felolvasásban, akkor az emberek hiúságának kell tömjéneznii s gyengeségeiket palástolni és vélt nagyságukat bámulni, így pedig nem épít, de ront az ember. Inkább az üdvös eszmét kell előtérbe állítani, s azt a lehetőségig minden oldalról megvilágosítani, akadnak aztán annak követői. Ez irányt tartám én is szemem előtt, midőn meggyőződtem arról, hogy figyelemre méltóbb és korszerűbb értekezést nem tarthatok másról, mint a társadalmi és családi életről.

Hogy mennyi ellenzéssel lehet e téren találkozni, azt előre is gondolom, mert az emberek érdekei-, szenvedélyei- s előítéleteibe és vágyaiba botlik itt minden lépten-nyomon a vizsgáló. A ki a hamis tudomány hirdetéséből s a sötétség terjesztéséből tartja fen nyomorult életét, nem igen örvend, ha a hallgatóságot figyelmeztetik, hogy tana hamis, hogy neki hasznot hajt ugyan, de az emberiségnek romlását idézi elő vele. Másképen vélekedik az el-

*) Felolvasatott a sz. kereszturni „paedagogiai kör“ estélyén 1874 apr. 25-én.

adó, mint a vevő, s a dolgoztató épen ellenkezőleg, mint az, a ki a munkát végrehajtja. De térjünk az alapul felvett tárgyra.

Az ember természeténél fogva társadalmi életre van rendelve. A rovarok, madarak s másféle állatok csekély, sőt majd semmi gondozást nem igényelnek már élők kezdetén; de az ember, a teremtés koronája, az Isten képe, a ki minden teremtményen uralkodik, kezdetben a leggyengébb, legnyomorultabb, s el van veszve, ha nem gondozzák számtalan éven keresztül. Azonban, mégis az a legkitűnőbb földi lény, a ki okos eszénél fogva a maga haladását, mivelődését megteremtheti, s az utódokra hátra is hagyhatja. Azt a testi és lelki gyengeséget, a melylyel élete kezdetén bir, pótolja későbbi nagysága, a mi nem anynyira testi erejének, mint szellemének a következménye. Lelki tehetségeinél fogva visszaszáll a mult időkbe, onnan és a jelenből szerzett tapasztalatok alapján következtet a jövőre. Bémjárja a mindenséget gondolatában; felméri a csillagok pályáját, s igyekszik megtalálni a minden okozatok okát, hogy magát a legkitűnőbbben kiképezhesse és a lehetőségig tiszta fogalmat alkotasson magának az őt környező világról.

Hogy a tudományok mezején foglalatokat tehessen, művészi ügyességet szerezhessen, s a vallás és erkölcs nemes virágait keblében meghonosithassa, erre nézve minden ember bir kisebb nagyobb mértékben tehetségekkel, de azokat csak a társadalmi életben fejtheti ki. Az egyes egyéneknek tehát egy öszszeget kell képezni, a melynek társadalom a neve, a hol a szolgálatokat kicserélve, a társulás szilárdabb alapot nyer, s az egyesek a maguk előmenetelét munkálva, az általános jólét emelkedik.

Nem kis befolyással van az emberiség haladására nézve a nagyraavágás és szükség. Hogy vágyaikat kielégithessék az emberek, elébb gondolkozni kezdenek, azután beszélni, végre pedig tényleg is fellépni, s nem rettennek vissza az oly kiadásoktól, a melyek később az illetőnek bukását idézik elő. De az emberiségre nézve nem lehet elveszettnek tekinteni az így átadott vagyont, mert az egy másnak a kezében gyümölcsözőbb lehet, s több irányban működhetik áldásosan vele a társadalom nagy gépezetében.

Az ember testből és lélekből állván, mindkettőre nézve érzi a szükséges táplálékok hiányát. Ezeknek megszerzése munkát igényel, a mi a tapasztalás szerint mindig fáradsággal szokott járni; de az ember értelménél fogva könnyíteni igyekszik a nehézségeken, s saját erejét más eszközök által pótolni, s örömét találja

abban, ha látja, hogy szolgálhatott az emberiségnek, a társadalomnak; többre, nagyobbra törekedik, s így a tudomány, művészet, ipar fejlődik. De ez hatást csak emberek között idézhet elő. Egyik ember a másikat ösztönzi a haladásra. A példa a leghatalmasabb eszköz.

Vannak a műveltségnek más tényezői is, u. m. a nyelv és kereskedés. Hogy mily nagy fontosságu a nyelv a gondolatok kicserélésére nézve, azt mondanom sem kell, mindenki átlátja. A kereskedés pedig már nevezeténél fogva is emberi társaságot ilyen, tételez fel, s eszköz a különböző népek összehozására és mint előmozdítója a műveltségnek.

Ha vizsgáljuk az emberiség történetét, az egyes törzsek vagy családok társulásának s így a műveltségnek, polgárosultságnak némi nyomait láthatjuk eleitől fogva, ha az egésznél nem is, de legalább egy nagy részénél. A vadászatot, az emberek ez első foglalkozását, a barmok pásztorlása, ezt pedig a földművelés követte, minek következtében szabadokká lettek az emberek, nem voltak anynyira a természet rabszolgái, s a társadalmi jogok kifejtése és a köteleességek teljesítése által kezdték érdemesíteni magokat az Isten képe és a teremtés koronája szép czimekre. Ez azonban hosszszas küzdelembe került. Ennek előmozdítására, vagy meggáltására befolyt és befoly még maig is a földrajzi fekvés, az éghajlat, a táplálék stb., melyek az uralkodó szokások és erkölccsökkel együtt, egymástól eltérőleg jellemzik a különböző korok népeinek műveltségét.

Az ókor főbb jellemvonásai: miveletlenség, babona a vallásban, pusztító háborúk, sok nemzetnél nomád élet, pátriárkai, zsarnok kényuralom.

Voltak azonban az ó korban egyes nemzetek, a melyekre az említett jellemvonások nem illenek, a melyeknél a társadalmi élet meglehetősen állapotban volt, az akkori idők szelleméhez képest; de olyan állam nem létesülhetett, a hol a hatalom és egyéni szabadság össszhangban lett volna. Görögországban egy egységes állam nem létesülhetett, mert az egyes városok féltékenyen őrizték függetlenségeiket; míg a rómaiaknál az állam karjai közé estek a magánosok érdekei is.

Minden kornak megvan a maga vezérszelleme, mely megszabja a társadalmi életet és annak minőségét. A középkort jellemzi: a hűbér, kásztrendszer, lovagi rend.

A társadalmi élet emelésére sokkal kedvezőbb vala az újkor, melyben a tisztultabb vallási eszmék, tudományok, művészetek s általában a nemesebb erkölcs és az emberinem hivatását illető emelkedettebb gondolkozás járulnak a kor jellemzéséhez.

Tekintve az előbbi kort, az alakulás nagy; a viszonyok kedvezőbbek, hogy az egyesek úgy, mint a nemzetek az általános jólétre törekedhessenek. Azonban, ha a fölfedezések, találmányok és a reformatióval megindult szellemi tevékenység s ennek következtében a tudomány és művészet kiemelése az egyház karjai közül, a nemzetek öntudatra ébredése, egy jobb kor tényezői gyanánt állanak is előttünk; mégis az állami és társadalmi életben kevés változás történt egészen 1789-ig. Eddig még nagy részben középkori szellem urolkodott, s ha egy helyen a népek jogaik élvezetéhez juthattak is a szabadság terjedése következtében; más helyen az absolutismus uralkodott.

A nagy francia forradalommal az eddig fenmaradt középkori korhadtt intézmények nagy részben leomlottak. De a tömeg túlmént az illető határokon, s a szabadság nem arathatott teljes diadalt a zsarnokság felett. A tudomány azonban, az emberiség tisztultabb nézetei nyomán, nagy hatalmi állásba tette magát, s a nyers erő helyett a szellemet állítja a mozgalom élére. Az állam és társadalom fogalmait elválasztja egymástól. Az állam nem egy a társadalommal. Az ezeket elkülönítő pontokat kijelöli s az egyeseknek a magok szabadságuk megoltalmazására és tehetségük kifejtésére útát, módot mutat. Az államra ruhazza az őrző szerepet, hogy a társadalom különböző tagjait védje, s munkálkodásaikban senki és semmi által ne engedje azokat megakadályoztatni.

Ez irányt a legújabb kor tudománya adta a népnek; de épülete még nincs teljesen bevégezve. A sok anyag közül, a melyek erre nézve összehordattak, alapkő gyanánt szolgál a lőpor és nyomda feltalálása. Ezek a társadalmat másként formulázták, s a gőzerő alkalmazása és az ipar különböző ágainak tökélyesülésével emelkedtek a falai, a melyek már naponként a bevékezéshez közelednek, mit az általános népnevelés igyekszik bétetőzni. Levegője ez épület termeinek nincs anynyira megromolva, mint a régebbi korokban. Újabb erkölcsök foglalták el a középkori barbár erkölcsök helyét. Díszes kört alkot benne a felvilágosodás fénye által körülvéve: a tulajdon szentsége, a munka becsülése, a türelem a vallások és nemzetiségek iránt, s a jog és érdem figyelemre méltatása.

A találmányok és fölfedezések mindig befolytak a műveltségre. A természettudományok művelése folytán az emberiség egészen más fogalmat nyert a világról. Az egyesek, valamint a társadalom létezetéért tett áldozatok, fáradságok maradandóbb eredményt ígérnek.

De jőünk közelebb, s lássuk minő elemekből áll nagy részben nálunk a társadalom, s csak azután térjünk arra az alapra, vagy sziklára, a melyen ennek nagy épülete biztosan fog állani.

Ha részletezni kezdjük, csaknem anynyi osztályra találunk, a hány ember van. De mégis inkább főrangú, közép és alsó osztályt szoktunk megkülönböztetni. Az első osztályba sorozzuk az ugynevezett aristokratákat; a másodikba jőnek a kisebb nemesek, hivatalbeliek, kereskedők, jobb módu iparosok, gazdák; a harmadikba pedig a szegényebb sorsuak. Így is osztályozhatnók: vagyonos és vagyontalan; vagy pedig: művelt és műveletlen, s ez tán a leghelyesebb is lenne. Legyen azonban akár így, akár úgy; az, a mi a dolog érdemét illeti, semmit se tesz, csak az illető betöltse azt a kört, a melybe őtet a sors helyezte.

Hanem nézzünk csak egy kissé figyelmesen a különböző osztályok közé; az egyikből a másikba való kapaszkodás, a rang-, címkórság, gazdagot-, urat-, tudóstjátszással, s több efélekkel fogunk találkozni.

Menynyi ferdeség, menynyi túlzás, majmolás, ötlük szemünkbe!

A főrangú ha divatot űz, estélyeket ad; útazik, a kisebb nemesnek is úgy kell tenni, mert a rangja megkívánja. A hivatalbelinek nem szabad hátramaradni, mert az hivatala méltóságával jár. A szegényebb sorsu erőlködik, nehogy lenézzék, megszólják.

A mi honi gyártmány, az már nagyon közönséges, nem is érdemes a figyelemre. Az ámerikai, párizsi, berlini és bécsi, az már más! Való hogy más! s mindig az is lesz, a mig így okoskodunk.

Az anyagilag öszszement nemes lenézi az iparos pályát, s gyermekét inkább neveletlen, mindenül biztosíték nélkül hagyja maga után, mert mit mondanának ősei szellemei, ha az urfit a tőke mellett látnák dolgozni?!

Az iparos, a kit Isten igyekezete után megáldott, gyermekét már más pályára adja, ha mindjárt nincs is hivatása arra, mert ezen t. i. az övé, a durva munka derogálna a reményteljes bimbónak, s fehér kezei után ítélve, legalább is miniszteriális hivatal-

nokot lát benne. S aztán még nagyság vagy méltóság czímet is kaphat, míg ugy legfennebb csak egy jó módu iparos, vagy gazda lehetne. S mit ér ez ahoz képest? A vagyont egy könyelmű utód eltékozolhatja, a cím pedig, a mai gyakorlat szerint, megmarad az unokáknak, akár érdemesek rá, akár nem.

S leányát az ő sorsabelihez adná? áh de hogy! hisz annak a növése királyi, s minden idejét a konyhai dolgok helyett, regényolvasásra szenteli és ugy beszél Párizsról, Berlinről, mintha ott nőtt volna fel.

Egy más, hasonló állású, ha egy pár ezer forintot szerezhett össze, már sajnálja magát attól a vidéktől, a melyen azt szerzte, s minden léptével azt igyekszik jelezni: vidék, tartsd véghetetlen szerencsédnek, hogy levegődet szivom és halmaidat taposom. Kedves ur! Gondoljon ez egy szóra: háládatlanság, s ha nem értené meg, akkor feleljen maga magának e kérdésre: melyik föld becsesebb, az-e, mely mindent ad, vagy pedig az, mely semmit sem ad? Higyje el, nem árt az embernek a gondolkozás!

A papocska Channinget, a tanítócska egy Diesterweget, Pestalozzit, Lübenet, Bunsent vagy Liebiget sejt magában. A tisztecske, ha I. Napoleont nem, hát legalább egy Moltkét. S a pénztözsér? Ez mértékkal dolgozik, s anynyi próbás vagy előtte, a hány ezer forint a fizetésed vagy jövedelmed, s ha csak néhány száz, akkor figyelemre se méltat.

A más egy nagyobb szellemű, vagy vagyonu ember körül, mint valamely bolygó ugy forog, s ha megszólítja bálványá, ugrik mint buba a dróton, s véghetetlen boldognak érzi magát, ha vele foglalkozik. Örömében beszélni sem tud, csak hebeg, s lélekzete is inkább fuldoklás. Hogyne, hisz ez s ez méltóztatott hozzászólani.

Sok a hozzá hasonló sorsut vagy kisebbet csak bohócnak tekinti, a rang fénye előtt kalapot emel, az igazságot pedig egyszerűen félrelöki. Erkölcsokról beszélni együgyűségnek tartja.

S minek tartja az emberek nagy része a hizelkedőt? Szellemdúsnak, miveltnak, mindenre képesnek; pedig az ilyenre illik leggyakrabban ez a kifejezés: felette mély belátásu, kivált mikor kútba néz.

III. Julius pápa egy inasát, hogy majmaira jól felügyelt, bibernokká tette. Elég sajnós, hogy a történelemben nincs megemlítve az, hogy halála óráján nem vádolta-e a lelkiismeret, miszerént az érdemet nem jutalmazta meg eléggé. S hány ehez hasonló

történt azóta! Eféle majom-érdemek emeltek és emelnek fel sokakat. Az egyeneslelkűség koldusrongyban jár; a bectelenség pedig a becsületrend nagy keresztjét hordozza.

Szégyenljük anyagi állásunkat, erőlködünk múltó fényvel elüttetni a dolgot, nehogy mások a kártyánkba lássanak és nem akarjuk beismerni, hogy ez romlásunkat idézendi elő. Pauperismus, communismus áll elő, melyek ledöntik a társadalom nagy épületét.

Távol legyen tőlem, hogy én az egyesek fényűzését kárhóztassam. Tegye, a ki teheti, de csak a józan ész határai között, bevételeihez viszonyítva. Utazzék, mulasson falur vagy városon, küzdje fel magát magasra, csak hogy utódairól is úgy gondoskodják, hogy ha előbb nem is mehetnek, de legalább azon a magaslaton álljanak meg. Álljanak fen az osztályok az emberek között. Legyen meg az anyagi különbség, hanem e különbségeket egyenlitse ki a míveltség.

Századunkban a társadalmi élet inkább a reális irány felé vergál, azonban a humaniorák iránt is fogékonysággal bír. Tudatára jöttek a mai kor fiai annak, hogy az egyik irány a másik nélkül ferdévé teszi a társadalmat. S mi teszi egy tökéletes egészszét? Laboulaye szerint: a vallás, politika, erkölcs, ipar, tudomány, irodalom, művészet. Vajon együtt mindezek, vagy külön egyik másik? Minél több ezekből és a hollehet — mind.

És hogy mi teszi az országot szegénynyé, a társadalmi életet elesetté, nyomorulttá, annak okait Sully, francia miniszter, IV-ik Henriknek ezekben mutatá fel: „Nagy adó, kiváltság, kézművek, ipar és földészet elhanyagolása, soknemű pénzsikarások, az ezekkel járó sok költség és az ezeket felhajtók erőszakja, költséges államháztartás, az igazság-kiszolgáltatás halasztása és avatatlan kezekre bizása, pangás, fényűzés, divatrendszer, erkölcsi romlottság, kihágások, néprendek és hivatali osztályok összezavarása, igazságtalan és értetlenül folytatott harczok, az uralkodó zsarnoki önkénye, miniszterek és kegyenczek vagyonvágya, hivatalképesek mellőzése, hivatalnokok lenézése, tudósok nem becsülése, ros szokások eltürése és jó törvények áthágása, hasztalan és visszaélésé fajulható gyakorlatok makacs szerelme, nyomasztó és szükségtelen rendeletek halmaza.“

S mit mond csak a lejjebb kor? A jogegyenlőség, szabadság eszméjével az anyagi boldogság és kényelem utáni vágy is

fokozódott az embereknél. Mindenki kezdé érezni — mondja egy nemzetgazdász — hogy az egyenlőség, szabadság, egyenjoguság az újkor anyagi világirányánál: vagyon, birtok, anyagi jólét nélkül pusztahang és irott malaszt; hogy a pénz és tőke valódi társadalmi hatalom; kelléke, tényezője és biztosítéka a polgári tekintélynek és befolyásnak, az erkölcsi épség és szellemi műveltségnek. De mind-ezeknek szilárd alapja a munka és kölcsönös támogatója az erkölcsi épség és szellemi műveltség. Ezeken áll biztosan a társadalom.

Ha az emberre befolyással van a földrajzi helyzet, az éghajlat; ő is befolyással bír a vidékre, a melyen lakik. Erről könnyen meggyőződhetünk.

A meleg égaj alatt, vagy a hol pazarúl szórja a természet adományait, a népek el vannak puhulva, más helyeken pedig a szükség miatt elzsibbadva s csaknem félig elvadult állapotban.

Az ember anyagi és szellemi kifejlődésére legkedvezőbbek a mérsékelt földövek. Ezek alatt az évszakok rendszeres változása jótékonyan hat rá. Itt csak munkásság által biztosíthatja anyagi jólétét és önállóságát, mert a föld nem fizet oly bővön, hogy szükségét egy könnyen kielégíthesse.

A szorgalom és kitartás következtében mennyire képes megváltoztatni az emberi találékony ész a vidék ábrázatját, példa erre Hollandia, melynek lakói magoknak egy mesterséges hazát alakítottak. Ausztráliában a sivatagokból kövér legelők lesznek, Amerikában pedig népes városok keletkeznek, az azelőtt használatban nem volt erdős helyeken.

Valószínű, legalább igen sok adat bizonyít a mellett, hogy a lakható föld felszínét eredetileg, kevés kivétellel, erdőségek borították, s az ember a létezésére szükségeseket nem tudta előállítani; hogy tehát tért nyerjen, a melyen szorgalmát kifejtse, s a nélkülözhetlen tápszereket megtermeszthesse, irtani kezdte az erdőket.

Ennek következményeit érdekesen írja le Boccardo Jeromos „a föld és fokozatos meghódítása“ című művében. Két osztályra osztja azokat, a melyek mindenike a növényi s állati életre, valamint a földművelés és az ipar minden anyagi érdekeire fontos befolyással bír.

Az írtások által károsítatnak a vidékek helyrajzi viszonyai. A hegyek oldalán a fák összetartják gyökereikkel a földet, s lombjaikkal mérséklik az esők rohamait. Az erdők levágásával megszűnnek a mentőszerek s az esők könnyen lemosják a termőföldet a lejtőkről. Az ember, úgy szólva, megfut az olyan vidékről, a melyet előbb meggondolatlanul elpusztított, azt mondja Boccardo. Franciaország adhat erre példákat, míg Schweizban sz. Gál, Appenzel, Graubünden kántonokban, a hol az erdőkkel kiméletesen bánnak, daczára a meredek hegyeknek, a melyekről az esők könnyen lemoshatnák a termőföldet, szépen virít a vidék.

De ne menjünk olyan messze, van példa nálunk is. Az erdőirtási mania következtében némely vidékek ijesztő alakokat vettek fel s a termőföld naponta szűkebb térre szorul.

Tagadhatatlan tény, hogy az éghajlati viszonyok vagyonszerzésre ösztönzik az embert és hogy a természet ezerféle nehézségeket, akadályokat gördített eleibe e törekvésében; de ő az ész által igyekszik ezeken magát túltenni. A győzelem, melyet az ember a természettel való örökös küzdelmében kivív, a szellem győzelme az anyag felett, s ipar a neve. Az ipar a világ meghódíttatása az ember által, azt mondja Boccardo. Ilyen értelemben mondhatta Isten is az első pár embernek: töltsétek bé a földet és hajtsátok azt birodalmatok alá.

A hódítás megkezdőlött s tartott századokon és ezredeken keresztül. A birtokba vett terület nagyobbodott, de a jutalom a fáradsággal nem lehetett egyenes arányban, mert az eszközök kezdetlegesek, tökélytelenek voltak. A legújabb időben azonban, a tudomány gyakorlati alkalmazása által az emberi munkásság más fordulatot vett s az eredmény kedvezőbb. A társadalom gépezetét mozgó hatalomnak, a pénznek szaporodásával a vállalkozási szellem mind inkább-inkább járja át az egyeseget úgy, mint a nemzeteket. Az iparos szorgalmasabbá és ügyesebbé lesz. A mezei gazda is vidámabb és elevenebb munkája közben. E szerint a pénz lenne a közjólét alapja? Nem, az csak eszköz. Smith Ádám egyedüli kútfejének a munkát tette. Munka az állam, a társadalom mindennapi kenyere. Nagy Szécsényink is azt mondja: a jól elrendelt munka minden gyarapodás talpköve, s többet ér két ép tenyér s egy jó balta valamely vad szigetben, egy millió darab aranynál.

De, hogy a munka gyümölcsöző lehessen a társadalomra nézve, az ezt üzöknek elméleti és gyakorlati képzettségre egyiránt van szükségök, hogy a versenyzőkkel szemben megállhassanak s mesterségök, szakmájuk haladására figyelemmel lehessenek. Erre nézve csak az általános népnevelés képes a társadalom nagy épületét bétetőzni. Csak ez úton fejleszthető tovább az emberiség ügye. Ha a munka kutatás-, vizsgálódással van összekötve, ha az eszközöket javító tökéletesítő szellem nem alszik, hanem mozog, ekkor aztán a productumok maradandók lesznek s hasznosak nemcsak a jelenben, de a jövőben is.

A nevelés átalakítja az egyeseket úgy, mint a nemzeteket, megváltoztatja az erkölcsöket; áthidalja a különböző osztályokat, személy- és vagyonbiztonságot szül; önérzetet, nagy és nemes jellemeket teremt, melyek az akadályokkal dacolni tudnak. Azt mondja Laboulaye: engedjük a munkásokat olvasni, tanulni, vitatkozni, emeljük magunkhoz a szó legszentebb értelmében, nem kell akkor félni sem összeesküvéstől sem communismustól, s mindazon bolondságoktól, melyek az ó világot rettegésben tartják. E betegségeket a tudatlanság szüli, rajtunk áll orvosolni.

Ez orvoslás következtében a társadalom beteges szelleme jótékony üdülést nyerne, s a tudás és erkölcs kezdené meg uralmát. Az emberek tökéletesebben megismernék egymást s a belső érték, nem pedig a sors véletlen adományai után mérlegelnék súlyokat.

Óhajtandó, hogy az egyenlőséget helyezték a miveltségbe. Érintkezzék mindenki a hozzá hasonlókkal; de ez nem zárja ki, hogy a más sorsbeliekkel is össze ne jöhessen. Az iparos, kereskedő, hivatalbeli, ur, szolga, földművelő egy legyen mindig tetteben, gondolatban a közjót illetőleg, a magán életben engedjük szabadon. Mivelt lélek és jellem legyen az ajánló levél, s ha egyik osztály evel közeledik a másikhoz, fogadja kebelére. Ilyen formán aztán a szorgalmas igyekezet által emelt épülete a társadalomnak rendületlen fog állani. De hogy ez így lehessen, az egyes családok élete határozó befolyással bír erre nézve.

Minden állatnak megvan a maga természeti ösztöne; az emberé a családi szellem. A családi élet a forása a társadalmi élet-

nek, ha ezt a kútfőt kiszáritjuk, megszűnik a társadalom; ezen a kis téren van annak a melegágya. A munkásság, erkölcsiség, egymás iránti bizalom, nemes bánásmód, igazság, hűség elengedhetlen kellékek a család tagjainak az összetartásra nézve. Hogy találjuk fel ezeket a társadalomban, ha nincsenek meg a családban!

Ha az emberiséget a miveltség különböző fokain kezdjük vizsgálni, úgy találjuk, hogy a családalkotást más üvegen nézi a miveletlen és máson a mivelt ember. Amaz gyermekeiben csak eledel-pusztítókat lát, s azok halálán örvend, hogy neki annál több étel, ital jusson. Ily nyomorult gondolkodású ember elég van még ma is, a kinek vágya, akarata nem az, hogy bevétele növekedjék, hanem hogy gyermekei száma apadjon. Ellenben, a mivelt ember örvend a családjá szaporodásán, s jövedelmét azért igyekszik sokszorozni, hogy családjá fenállhatását biztosítva, gyermekeiből hasznos tagokat képezhessen a társadalom számára. Boldognak, megelégedettnak érzi magát kis körében, mert vannak, a kik őtet megértik, ha valamit mond; míg a családtalan a nagy világba, mint egy nagy erdőbe belekiált, ha szüksége van, szavait ridegen vizshangozhatják, de a szó szent értelmében senki sem, vagy ha igen is, vajmi kevesen fogják azokat meghallani.

Sok azt mondja, nem áldozza fel függetlenségét a családért, vigan, szabadon akar élni s inkább követi a nagy sokaság tanácsát; pedig gyakran megtörténik, hogy ez még könyörtelenebb szigorral uralkodik felette. A mivelt ember családjá körében neveti ezeknek a világrabszolgáknak álmodott szabadságát.

Lehetnek a családi életnek árnyoldalai, a miknek okai nem az intézményben, hanem magokban a tagokban keresendők. S hogy fényoldala ne volna, még pedig túlsúlyban a másik felett, az elvitathatlan, ha a tagok, a minden kötelességek között a legfontosabbakat, t. i. a családi kötelességeket hiven teljesítik. Ha észszel és kézzel meg nem szűnnek dolgozni; ha övéik között igyekeznek feltalálni a boldogságot, nem pedig a család körén kívül. Ha igaz az, hogy gazdag jobbágy teszi a gazdag földes urat, mennyivel inkább áll az, hogy a nemzet, a társadalom jólétének és haladásának megteremtője a megelégedett és szerencsés állapotban élő egyes családok lehetnek.

Rongyos inas koldus urat gyanittat. A rosz családi viszonyok a társadalom megromlását idézik elő. Azt szokták mondani: a mi-lyen a család, olyan a társadalom. Azonban, mint minden-

ben, ugy e tekintetben is minden a neveléstől és példaadástól függ. Ha a gyermekek szüléiket a jóban, igazban látják előhaladni, annak valódi értékét, következményeit megértve, ők is hasonlókra buzdulnak, míg az ellenkezőt is hajlandók cselekedni.

Egy családra nézve nem lehet nagyobb átok, mint egy elkényeztetett gyermek. Az ilyenből válik aztán az a férj, vagy nő, a ki sehol sem únja ugy magát, mint saját házában; a ki folytonosan a távoliakkal, az elérhetetlenekkel foglalkozik, s az alatt háza leomlik és gyermekeinek szive, lelke parlagban marad; a ki minderről beszél, a mi egy távoli országban történik; minden szakmához ért, kivéve a magáét, s mindenre hajlandó az egy jón kívül.

Egy némelynél nagy botránkozást okoz, hogy ez s e barát-nője, vagy szomszédnéja szakács-könyvet is olvas. Hát nem élvezheti-e Koch Pált azért épen ugy, mint ő?! S aztán még magyar könyvet is olvas! kiált fel nagy csodálkozással. Nő, ennek igazán nincs ízlése, mondja megvető szájalommal.

Minő nevetséges, szól a másik, az én szomszédnóm mindig a családi ügyekről, a közintézetekről, árvaházak alapításáról beszél, kiállhatatlan! igazán nem tudja a társas összejöveletek célját; pedig mennyi üdvös, mulattató tárgy van, pl. a tegnapi bál. Az a szép szöke fiatal ember milyen nőt kapott, hány rendbeli ruhája van, csinosan öltözik-e. A sógor összezörrent nőjével stb.

Sok a művészi irányt imádja, s csak azokért él-hal, a melyek gyönyörködtetik, a hasznossági elvre nem sokat ad; a munkát lealázónak tartja és az ősök által megszerzett vagyont csak emészti, nem szaporítja; pedig ma már eltölt a csodák ideje! Öt kenyérrel s öt hallal nehéz lenne öt ezer embert jól megvendégetni. Ma arra kell igyekezni, hogy az öt halhoz még többet fogjunk, nem pedig azon töprenkedni, hogy azt miként osszszuk fel.

Van olyan is, a ki elégnek tartja egy család fentartására nézve, ha parancsolni tud, s azt hiszi, hogy ő arra van teremtvé. Nagyon téved! Hogy mást le tudjon szidni, ha rosszul dolgozott, az még nem mutat szakismeretre; de ha meg tudja mutatni, hogy miként kell azt végrehajtani, az már más; akkor parancsának is bizonyosan több sikere lesz.

És megtörténik, hogy le is nézi egy munkás ember családját, s csak ha mást nem talál, akkor ereszkedik vele társalgásba és csaknem haszontalan tagnak tartja a társadalomra nézve. Bezzeg nem így gondolkozott Széchényi: „többet ér,“ ugymond, „a királyra

és országra nézve egy új nemzetség, mely érdemeket szerez, egy oly régi familiánál, mely magát minden áldozat s munkától mentnek hiszi; mert már ősei vittek végbe valaha sok szépet s halhatatlant s így azt gondolja: ingyen élhet s csak innepelve töltheti napjait. “

Mondhatná valaki: túlszigoru kívánság, hogy az is dolgozzék, a ki elkerülheti. Ne tessék félreérteni. Csak azt akarom kifejezni; miszerint az összes emberiség, a társadalom érdekében meg lehet várni mindenkitől, hogy tudjon dolgozni akár kézzel, akár ésszel, ha a szükség úgy kívánja. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a családi élet oly irányban van vezetve, hogy annak tagjai a kellő időben arra szoktattatnak.

A munkátlanság erkölcstelenséget szül. Egy thessáliai arra a kérdésre: kik nálók a legaljasabbak? azt felelte: a dologtalanok.

Vespasián császár beteg korában is kormányzati dolgokkal foglalkozott, s mikor haldoklott, fel akarta magát állíttatni, ezt mondván: egy uralkodónak fenállva kell meghalni. A családapának és anyának is, ha családja és a társadalom biztos fennállását akarja, fenállva, munkaközben kell meghalnia. Hogy mindenné önmaguk által lettek, erre az igazi büszkeségre kell törekedniök.

Ily szellemü családok alkotják aztán a boldog társadalmat, a melyben a nyomornak eleje vétetik, a mely akkor következik bé, a mikor az egyesek nem tudják előállítani azokat az anyagi és szellemi javakat, a melyek nélkül nem állhatnak meg a társadalomban.

Sándor János.

A szent-iváni unitárius templom elvétele 1725-ben.

I.

Az unitáriusok történelmi multja Erdélyben oly gazdag szenvedésekkel teljes eseményekben, mint a középkori önkényiség befolyása alatt minden intézményé, melynek az alapja szabadelvűség.

De az országos és birodalmi intézmények között, mégis egy se volt anynyira vést hozó az unitarizmus életére, mint a III. Károly — e néven magyar király — korában az 1722-ik évben összeült országgyűlés azon újító törvényei, melyekben a népetlen vidékek bételepítése elhatároztatik. Az ebből kifejtett mozgalom szülte azon vallásmozgalmat, mely az 1725 és 26-ik években az unitáriusokat számos ekklézsiájoktól és nem csekély értékű közjavaiktól fosztotta meg. E mozgalom szülte közleményem tárgyait is, a menyinyiben ezen időszakban történt a szepsi-szentiváni és laborfalvi unitáriusoknak Szentivánban levő temploma, papi és mesteri telkei és a szentiváni határon mintegy negyven vékásnyi szántóföldeinek a római katolikusok által „militare brachium“ közbejöttével való erőszakos elfoglaltatása.

Midőn ez eseményt kitűztem magamnak, hogy azt a „Ker. Magvető“-ben nyilvánosság elé bocsássam, érzem: sajtó sebeket elevenitek fel; de egyszersmind kötelességemet teljesítem, midőn adatokat szólitok elé az örök feledés mélységes tengeréből, az az azon lomhalmaz közül, milyenre minden egyház ugynevezett levéltárában találhatunk. Mi rendeltetésök is lehetne azoknak az évszázadokon át csak ritkán háborított elavult okmányoknak, melyeknek hív gondozásával vesződni, vajh kit érdekelne? Hadd aludják örök álmukat egy-egy pókhálóval és porral telt szű-ette feynyőláda fenekén! Azonban ha kíváncsi kezek merészkednek szent nyugalomukban háborgatni: drága értékű tárgyakat rejteget a figyelmet sem érdemlő „haszonvehetetlen“ lom. Így jártam én is!

Midőn a „Magvető“ 1874. évi II. füzetében „Történelmi adatok“ czim alatt megjelent a szombatosokra vonatkozó közlemény, eszembe ötlött, hogy annak, a mire törekedtem: megmenteni a laborfalvi egyházmegyének a mult évben kezeimhez került levelesládájában a szentiváni unitárius templom elvételére vonatkozó okmányok rendbeszedése és a megsemmisítéstől való megmentése; az ideje és helye itt van. Azóta azok tanulmányozását és közrebocsátását elhatározám.

A mi eredményre eddig juthaték, öszszeszedve, itt közlöm.

Az unitárius felekezetü hívők ellen Erdélyben a római kath. egyház, katonai fedezet alatt formaszzerű irtóháborut folytatott az 1725 és 26-ik években. Háromszék sepsi-i részében addig a róm. katolikusoknak egyetlen önálló ekkleziájok se létezett a reformáció idejétől kezdve. Ekkor azon önkényü törvényczikk alapján, melyet az elbeszélésem fejezetében említett országgyűlés folyama alatt látunk keletkezni, s a mely így szól: „ha valamely helységben több katolikus benlakó van, mint protestáns, akkor amazoknak joguk van elfoglalni, az utolsók templomát és egyházi javait“ 1725 évi „karácson szenvedője“ estéjén, egy csapat német lovas katonaság élén megjelent b. Henter Dávid országgyűlési követ és ngs. Kálnoki Mihály királybíró, a szentiváni és laborfalvi unitáriusoknak Szentivánban levő templomát körülvették, azután az unitáriusok akkori papja Haranglábi uramtól a templom kulcsát elvették, s megnyitván a templomot, egy jórészt magokkal kozott katolikus pap által megtartatták az első istenitisztelelet, mialatt a templomot mindig körülálló katonaság rendeltetése az volt, hogy a netalán esetleges támadás ellen szükséges védelmet képezze, a feltóduló nép ellen, mely nihelyt az irt Kálnoki Mihály maga meghúzta harang szavát meghallá, szokott áhítatossággal tódult fel a templomba; de a katonák által egy se bocsáttatott bé közülök az innepélyre. Az istenitisztelelet végeztével a templom és minden hozzá tartozó egyházi javak a róm. katolikusokéinak nyilvánítottak; s hogy e jog egyszersmind érvényesítve is legyen: az unitárius papot és mestert lakásukból kiűzték, kik közül kivált a mestert, „árkosi Bencze Sámuel diákot“, erőszakkal kényszergették az átállásra, és mert az erőszaknak ellenszegült, minden gabonáját és takarmányát elvették, melyet későbbi folyamódásaira, a kath. püspök visszaadatni rendelt, mégsem kapott vissza soha. Az unitáriusok „curátorát“, Márkos Lászlót pedig, „megkötözve addig kinozták“,

mignem kijelenté, hogy róm. katholikussá lesz és egyszersmind egy készen tartott kötvényt is irattak alá vele arról, hogy ezután az unitáriusok a róm. katolikus plébánosnak fognak képezni. Szentiváni Mihály diáktól pedig az egyház minden pénzét elvették. Szóval: az eddig virágzó szentiván—laborfalvi unitária ekklezsia meg lön fosztva minden egyházi javaitól s jövőre egyenesen katolikus papság alá tartozónak kijelentve.

Ez időtől fogva sokáig tartó küzdelem várt az unitáriusokra, kiknek vallási hűsége sokképen megpróbáltatott, a mit a következő panaszos folyamodás is bizonyít:

„Méltóságos Gubernátor ur,
Méltóságos kir. Gubernium!

„Alázatosan jelentjük Excellentiádnak és ngtoknak, hogy az „mi falunkban lakó tiszteletes pater plebannos eo kglme az felyebb elmúlt napokban bizonyos számú egy néhány vonó és egyéb „marháinkat privata autoritate in propria persona kántorával együtt „elvette nemesi szabadságunknak és az haza törvényének vilipendiumára, azért az mint praetendáltatik, hogy miért adtuk mi az „bért az mi papunknak és nem az tt. pater plebannos eo kglmének, elvevén penig marháinkat, potentiose harmad napokig magánál tartotta, a után adta tiszt kézhez eo kglme, és jöllehet vice „tiszt urunkat eo kglmét legitime és tartozó obsequiummal requiráltuk, hogy vagy láttasson törvényt azon marhák iránt, vagy törvényre adja ki kezességen; de tiszt uram eo klgme sem kezességen ki nem adta, mint szokás a tiszt kézhez assignált marháknak „állapotjában procedálni és cselekedni az haza törvénye szerint, hanem „most is tiszt kéznél vadnak, melyért is tiszt uramat eo kglmét „kételenítettünk excellád és nsgtok eleiben admonealni panaszra.

„Hogy azért az haza törvénye szerint magunkat törvényesen „oltalmazhassuk és méltatlanul való megbántódásunk világosságra „jöjjön, excellád és ngtok kegyelmes atyai lábaihoz alázatosan leborulva reménykedünk, méltóztassék excellád és ngtok tkts nemes sepsi széki vice tiszt uraknak kegyelmesen parancsolni, hogy „eo kglme tiszt kötelessége szerint vagy láttasson törvényt az elvött marhák iránt, vagy adja ki kezességen törvényre; ne szoritassunk el eo kglmétől az törvénynek uttyától, hiszem az ki törvényt kíván igazságot kíván, hogyha penig contractus praetendálatnék interveniálni ezen dologban, azt is eligazítja az törvény, „melyre minden bíró és consequenter tiszt uram is köteles.

„Ugy hasonlóképpen reménykedünk alázatosan ezért is, hogy „a parte is excellád és nagyságtok méltóztassék tiszt. plebannos „uramnak eo kglmének is injungalni hogy eo kglme is nem töl- „lünk, hanem az kik eo kglmét hitták, kérjen fizetést és az kik eo „kglmének szolgálattját kívánják, mivel mi eo kglmeknek, kik eo „kglmét hitták, jobbágyi nem vagyunk, hogy köteleztetnénk eo „kglmeknek egyházi szolgát tartani, communitas két három priva- „tus embernek, mint némely urak jószága cselédet szokott az do- „minus terrestrisnek tartani. — — (Bévégzés)

Aláírva: „Sepsi Szentiváni székel nemesi szabadsággal élő „unitár. eklézsia tagjai“.

Hogy az így erőszakkal lefoglalt marhákat tulajdonosaik so- ha se kaphatták vissza, bizonyítja egy hivatalosan keletkezett re- latoria, mely 1762-ben glis titkár Halmágyi István által nyitott fel, miként hátiratán olvasható.

Itt még megjegyzem: a szentiváni plebánusok több admoni- tioi ellen beadott folyamodásaik és replikájok az unitáriusoknak bizonyítja amazok általi gyakori nyugtalanításokat; de ezeknek, mint adatoknak, fontosságát, a fennebbi panaszos folyamodás tel- jesen magában foglalja.

A míg Szentivánban ekép folynak a dolgok, lássuk mi törté- nik a laborfalvi hivekkel?

Laborfalván a hivek a plebannos urak inquisitioitól nyugodtak valának. Ugy látszik, minden hatalmukat Szentiván meghódítására irányozták. S vajon törvényes úton-e? mintha talán több lett vol- na ottan a róm. katolikusok száma, mint a más vallásuaké! Koránt se! mert hiteles kútforrásaim vannak arról, hogy az unitá- riusok magok két harmad részét tették az ott lakó más vallásu (róm. kath. keleti és reformált hitű) hívők által vegyesen képezett közönség egész öszszegének. Épen róm. katolikus pedig az ér- dekelt időben Szentivánban más nem is volt, csak Henter Elek, Dávid és János urak s néhány jobbágy család ez úri család földes- urasága alatt. A túlnyomó számot a tekintély, a hatalom ereje for- málta. A nagyságos Henter család fiai közül b. Henter Dávid az 1700-as években mint cancellár szerepelt. S kérdés, vajon nem e méltóság szülte-é azt a hatalmat, melynek ereje megteremté a kívánt többséget?! De hadd beszéljenek az adatok.

Néhány évvel az unitáriusok szentiváni templomának militare brachiummal történt elvétele után, a S. Szentiván-laborfalvi két

ág egy eklézsiát Laborfalván látjuk öszszpontosulva. S. Szentiváni Mikály deák, alias Márkos, új papot és deákot hoz bé, s ezek számára Laborfalva déli végén építnek lakhelyeket közadakozás útján az unitárius egyház birtokába adott két telekre; és pedig oly formán, hogy a pap számára épített lakház egy jókora tágas terme oratorium gyanánt szolgált (ez ma is a papi lakház) mind addig, valameddig a most fenálló templom hosszszas vajadások után az 1810-en inneni evekben megépült. A szentiváni hivek 1759-ben csatlakoznak. Szamba véve aztán így magokat egy kérelemmel merészkednek a mélt. kir. guberniumhoz, hogy egy czélszerű imaházat építhessenek Laborfalván a Szentivánban elvesztett helyett. A kérelmesek ebbeli sürgető kérelme szóról szóra következő:

„Méltóságos gróf erdélyi gubernator ur, és méltóságos királyi „gubernium!

„In anno posterito 1759 die 6-ta 8-bris méltóztatott vala a „mltsgs királyi gubernium akkori alázatos instantiánkra kegyelmen sen committálni nemes háromszéki mlgs gróf fő tiszt urunk eo „nagyságának hogy e tribus religionibus catholica nimirum, reformata et unitaria commissariusokat denomináljon s exmittáljon, a „kik a laborfalvi és sepsi szt. iváni unitáriusok számát consignálván, azután templom helyet is oculáljanak cum omni circumscriptione, és az iránt a mlgs királyi guberniumnak tegyenek relatiót „hogy a szerint alázatos instantiánkat a mlgs királyi gubernium is „pro indulgenda oratorii aedificandi facultate recommendálhassa. „Mely commissiójára a mlgs királyi guberniumnak exmittált mlgs „fő tiszt urunk eo nga Commissariusokat, a kik

„Anno 1760 die 21-ma januarii kimenvén mind az unitáriusok számát conscribálták, mind pedig a templom vagy oratorium helyét kijárták és arról relatiójokat úgy tudjuk a mlgs királyi „guberniumnak megtötték, mely relatió ha quo causa a mlgs kir. „gubernium archivumában nem volna, vagy eltévelyedett volna, az- „tot in copiis vidimatis és in originalibus alázatosan exhibeálni készek vagyunk, melyhez képest

„Instálunk igen alázatosan, a mlgs k. guberniumnak, méltóztassék excellentiátok s ngtok elébbeni kegyes resolutiója szerint, „meglevén már a relatió, alázatos és Isten dütsőségére czélozó instantiánkat eo felségének kegyesen recommendálni.

„A mely protestatiót a tisztelendő szt. iváni plebárus ur tempore oculationis tött és jelentett, az istenes szándékunkat nem

„impediálhattya, mert 1-mo magában is azon contractus ha ugy volt
 „mind azért hogy violentus, mind penig in materia, hogy Isten dü-
 „tsősége ellen való, meg nem állhatna; mert arra, hogy valaki Is-
 „tent imádjon s szent igéjét ne hallgassa, senki magát contractuali-
 „ter nem kötelezheti, s ha kötelezné is, mint mind Isten mind pe-
 „nig emberek törvénye ellen való, haszontalan volna. De 2-do azon
 „militáris executióval extorquealt contractust praedecessoraink so-
 „lenniter revocalták s attól fogva is azon ecclesiában papot és mes-
 „tert tartunk, mint ezekről ha kívántatik ott az hol illendő leszen
 „producálni készek leszünk. Melly szerint iterato reménkedünk a
 „mlgs kir. guberniumnak alázatosan hogy alázatos könyörgésünket
 „melyet ezen alázatos instantiánk mellett benyujtunk eo felségé-
 „nek hathatósan recommendálni méltóztassék, ne legyen olyan szá-
 „mos lélek isteni tisztelet helye nélkül továbbá is.

A kiküldött commissio munkálata a következő:

„Mü alább subscribáltak, az miképpen az sepsi szentiváni és
 „laborfalvi unitárius lakósok nyujtották volt bé alázatos instántiá-
 „jokat az mlgs gróf háromszéki főkirálybíró urnak parancsolt volt
 „ilyen formán: Sacrae Caes Regiae et apostolicae matris, archiducis
 „Austriae, principis Tranniae, et siculorum Comitis, dominae, dominae
 „nostrae clementissimae nomine. Illustrissime comes, frater nobis
 „observande salutem et gratiae caesareo regiae incrementum! A
 „sepsi szent. iváni és laborfalvi unitárius lakósok mi okokból ins-
 „táltyanak egy óratoriumnak felépítése végett, az acclusából bőven
 „megértheti kegyelmed. Intimáltatik azért az ő felsége kegyelmes re-
 „solutiója ez az ilyen színű dologban bé vött praxis szerint, hogy
 „kegyelmed mind az három ugy mint catholica, reformata és uni-
 „tária religiókból egy egy commissariust exmittaljon, kik is ad fa-
 „ciem loci kimenvén, az instántiában exponált dolognak valóságát
 „investigálják, az unitárius hallgatónak számát consignálják és a
 „felépítettetni kívánt templom capacitássát az hallgatókhöz képest
 „proportionálva projectalják és mind ezekről genuina relatiót és
 „respective testimoniumot kegyelmed által exhibeálljanak hogy ezen
 „testimonium mellett az instansok supplex libellussa is ő felségének
 „submittáltathassék. Sic fact. alte fata sua mattas benigne propensa
 „manet. E regio principatus Trauniae Gubernio. Cibiinii D. 6-ta
 „Octobr. 1759. Lad. comes Kemény mpr. B. David Henter cancel-
 „lar mpr. B. Josephus Josinci mpr.

„Ezen mltszgs commissio teljesítésére ez jelen való 1760-dik „esztendőben januáriusnak 21-dik napján, Márkosfalván volt nemes „Háromszék gyűlésiben mű az három religióból kirendeltetvén, ezen „folyó aprilisnek 20-ik napján ad faciem loci Laborfalvára kimen- „tünk és ottan legelsőbben is minden gazda embert convocaltat- „ván, azon religion levő feleségekkel s gyermekekkel számszerint „felirtuk, mely így következik:

„Nomina incolarum in Laborfalva unitar. cum domesticis „ejusdem religionis:

	Personae Nro.
1. Zoltán Zsigmond négy fiával s 2 leányával	7
2. Lófi János feleségével, 3 fiával s egy leánya	6
3. Benke József feleségivel	2
4. Kocsis András feleségivel s 1 leányával	3
5. Jakab Mihály feleségiv. 1 fiáv. s 2 leányáv.	5
6. Bagolly Sándor feles. s 2 fiával	4
7. Benke János feleségivel	2
8. Jakab János jur. 3 fia s 2 leányával	6
9. Nagy Mihály feleségivel, 2 fia s 2 leányával	6
10. Szász Mihály feleségivel	2
11. Szász István feles. két fiával s 1 leányával	5
12. Földes János 1 fiával s 2 leányával	4
13. Deák Miklós feleségivel s 1 leányával	3
14. Márkos Sámuel feleségivel, 3 fiával s 2 leányával	7
15. Thot István feles. két fiával s 1 leányával	5
16. Diák Lőrincz feleségivel s 1 fiával	3
17. Márkos Benedek feleségivel	2
18. Joo Bálint feleségivel	2
19. Joo István feleségiv. 2 fiával s 2 leányával	6
20. Bartha Mózes feleségivel	2
21. Berde Ferencz feleségiv., 4 fiával s egy leányával	7
22. Berde János feleségivel, 1 fiával s egy leányával	4
23. Berde Sándor feleségivel, 2 fiával s 1 leányával	5
24. Thot Benedek feleségivei	2

Summa horum 100

„Relictae viduae ibidem ejusdem religionis:

1. Zoltán Ferenczné, 2. Berde Péterné, 3. Páljános Benedekné,
4. Dersi Jánosné, 5. Tóth Jánosné, 6. Márkos Lászlóné

Summa eadem 6

Personae
Nro.

„Incolar. in Sepsi Szt. Iván cum domesticis eorundem ejusdem religionis.

1. Nyilas Ferencz feleségivel, 3 fiával s 2 leányával	7
2. Nyilas János négy fiával	5
3. Diák Jakab feleségivel, 3 fiával s 2 leányával	7
4. Diák Antal feleségivel, 1 fiával s 2 leányával	5
5. Jakab András feleségivel s 3 leányával	5
6. Temerdek Ferencz feleségivel	2
7. Temerdek Sámuel	1
8. Temerdek István feleségivel, 1 fiával s 1 leányával	4
9. Oláh Benedek feleségivel, 1 fiával s 3 leányával	6
10. Jakab Antal	1
11. Thot János feleségivel s 1 fiával	3
12. Jakab Miklós feleségivel s egy fiával	3
13. Bogdán István feleségivel, 2 fiával s 4 leányával	8
14. Jakab János seor, feleségivel, 5 fiával s 3 leányával	10
15. Kús Pál László feleségivel 2 fiával s 3 leányával	7
16. Székely János feleségivel 2 fiával s egy leányával	5
17. Földes Mihály cum fratre	2

Summa horum 81

„Patroni ibidem: 1. Tit. mlgs Henter István ur	1
2. kús Sárosi n. Árkosi Ferencz ur relictája három fiával 4	
3. Sigmond Deák ur feleségivel s 3 leányival	5

Summa 10

„In S. Szt.-Iván et Laborfalva possessionati ac partim „ibid. resident.

1. Dersi András parochus actu fungens feleségivel két fiával s egy leányával	5
2. Dersi István fungens iskolamester feleségivel 3 fiával s egy leányával	6
3. Szócs Mihály árkosi praedicator feleségivel	2
4. Thot Sándor most s.-kőröspataki iskolamester feleségivel 4 fiával s 4 leányával	10
5. Bagolly János most S. Sz.-Királyban iskolamester, feleségivel, 3 fiával s 3 leányával	8
6. Gyöngyösi József most Kálnokon is lakó, feleségivel, 2 fiával s egy leányával	5

Summa hor. 36

	Personae Nro.
„Pro cultu divino huc accedunt:	
1. Pachei Magyarosi István ur, 2. Dálnoki Hadnagy Thamasné Solymosi Borbára asszony	2
Item 3. Komolloi Szabó Jánosné junr. 4 Bitai Szabó Jánosné seor. 5. Nyéni Bálint Györgyné	3

Summa hor. est 5

„Ezen feljegyzett personáknak summája universaliter „exurgál ad 240

„Ugy a képét adó személyek laistroma is de Ao 1759, 15-a „augusti előhozatván találtatott képét administralt személy nro ... 48

„Mely ez szerént véghez menvén, kimentünk aztán az helynek megnézésére, hogy hova építtethetnék az kívántató Oratorium, valamely publicum vagy privatum praejudicium nélkül. Vezettek elsöben a Laborfalviak és Sepsi szt.-ivániai Laborfalva felső vége tájára, az holt-viz mellett való közönséges falu helyre, melynek vicinussa fellyül vagyis északról az tit. Torma urak deserta colonialis sessioja, napkelet felől az holt-tó nevezetü hely, alól az néhai titt. Henter Elek urtól maradott Curialis hely, napnyugotról az falu köze, melyen az Laborvölgy árka keresztül foly. Az hely szép planiciessu, csak igen alacson és vizenyékes situatioju, mind azáltal, mivel declaráltatik, hogy több olyan közönséges helyek nem volna, melyen vagy az catholica ecclesia, vagy mások praejudiciuma nélkül felépíttethetnék az kívántató Oratorium, az hallgatók számához képest ezen helyre kiintéztük azon Oratorium quantitassát, hosszára 11, szélességire 5 és fél német ölet falával és világával együtt, a Cinteremre pedig hosszára 24, szélességire 18 ölet, de azután az helyet jobban is consideralván, mivel hogy 1-mo a szentivániaktól távol vagyon, 2-do igen alatt való hely levén, mellyen sem temető, sem az építtendő templom fundamentuma securitásban az viz miatt nem lehetne; mentünk továbbra Laborfalva és S. Sz.-Iván között ezen unitaria religion való mostani temetője helyre, mely privatusoktól legaltatott volt azon szükségre; melynek vicinusa fellyül ugyan az unitaria ecclesia más legalt fundussa, mellyen most az iskola mester lakik, alól pedig a titt. Torma urak deserta colonialis sessiojok. Ezt megvizsgálván, mind azért, hogy Sz. Iván és Laborfalva közepette és eminens helyen vagyon, mindazért hogy magok tulajdon fundussa s consequenter az hely iránt is nem lehet senkinek praejudiciuma, alkalmatosobbnak tapasztaltuk, a mely fundusnak hosz-

„szasága 58 öl és az víz felől való végén, az oldalból bé az part
 „alatt való útig, az köz helyből lehet még 12 öllel, minden prae-
 „judicium nélkül az temetőjét szaporítani. Szélessége az fundus-
 „nak 13 öl. És így ezen mind az oratorium, mind az temető com-
 „mode elérhetne, amnyival is inkább, hogy az mellette való mes-
 „ter fundussából egy öllel vagy többetskével is lehetne az temp-
 „lom helyét szaporítani, hogy az oratorium vagy templom az fel-
 „lyebb megirt quantitásban (mivel akkora kívántatnék, mint az sz.
 „iváni catholicum templom) alkalmasabban elérhetne.

„Ezek e szerént véghez menvén, jelent meg előttünk a S. Sz.-
 „iváni romano catholica vblis eccla tiszts plebanussa pater Balog
 „Boldizsár ur, és szóval ilyen protestatoria contradictiot tött: Mi-
 „kor a Sz.-iváni templom az parochialis fundusokkal és appertinen-
 „tájival az Catholica religion valók kezeire általment, akkor olyan
 „contractusra mentek, hogy itten se papot, se mestert az catholica
 „religion kívül tartani, bé hozni szabad ne legyen, azért a contrac-
 „tushoz tartván magát, contradicált az templom építése ellen is.

„Mellyet, jelenlétén s hallván árkosi Benkő Raphael ur, mint
 „az unitaria religion levőknek fő curatora, ab officio reponalt taliter.

„Azon contractust, mellyet emleget a tisztlts pater plebanus eo
 „kglme, nem emlegetheti, s maga contradictioját azon fundalni nem le-
 „het, mivel ha volt is per in concessum fuit contractus violentus milita-
 „ris executioval levén mind az templomnak cum accessoriis elvétele,
 „mind pedig azon contractusnak expediáltatása, az executionak leszál-
 „lása s kevés pihenése után mindjárt, solenniter contradicáltatott az unit.
 „eccla azon erőszakos contradictusnak, ugy consequenter adósságinak is
 „erőszakos elvétele ellen, melly rajtok végbevitt erőszakoskodást ha ugy
 „fog kívántatni, coram clementissimo etiam sacratissimae suae majesta-
 „tis throno de genu alázatosan repraesentalni el nem mulattjuk.

„Mely dolog mü előttünk és mü általunk a fellyebb megirt
 „mód szerént menvén véghez, mü is arról adjuk ezen hiteles tes-
 „timoniumunkat az mü igaz hitünk szerént subscriptionkkal és pecsé-
 „tünkkel megerősítvén. Dat. Ao. die, locoque in praemissis. [p. h.]
 „Török Antal ns személy, ns kézdi szék v. király bírája m. pr.
 „[p. h.] Árkosi Veres Sámuel ns személy, nms Sepsi Széknek hites
 „assessora m. pr. [p. h.] Székely Lajos nemes személy, Sepsi szék-
 „nek hites assessora m. pr.

„Ad praemissa fidelit. peragenda specialiter exmissi.*

Közi Kiss Sándor.

Nézetek a kepe-rendszeréről.

A Ker. Magvető hasábjain fel van vetve, szőnyegre van hozva a kepe-rendszer, s annak reformálása, módosítása, máskénti szervezése iránt az eszme-cserék, vélemény-nyilvánítások, és tanácsadások megkezdődtek. El is jött az ideje, hogy ez a fontos tárgy szelöltessék s felette az emberek komolyan gondolkozzanak, okoskodjanak, tanácskozzanak, s a jelenkor kívánalmához képest célszerűbb szervezetére minden lépéseket és intézkedéseket megtegyenek. Különböznél félni lehet, hogy az egész kepe-rendszer szétomlik, mint az a kéve, melynek kötelét a féreg megrágtá. Hogy a kepe-rendszer ügyében ezennel megindult mozgalom mit fog szülni? mikor hozza meg az ohajtott eredményt? az a jövő titkai közé tartozik. Az idő a maga dolgozó műhelyében elkészít és előhoz mindent, és én hiszem, hogy valamint az elvetett mag kikel és gyümölcsöt terem, úgy a kepe-rendszer ügyében elhintett s elhintendő életre való eszmék is, mint anynyi csiraképes magok, idővel kikelnek és gyümölcsöt hoznak. Azonban míg ez meglenne, míg egy gyökeres reform és átalakítás által egyházunkra s ennek papjaira és mestereire boldogabb időszak derülne, elodázhatlanul szükség valamit tenni. Mit lehetne pedig a kepe-rendszer ügyében ez idő szerint, a törvények alapján és korlátai közt, az eddiginél jobb eredménnyel tenni? e kérdésre mondom el egyszerű nézeteimet.

Kepe-rendszerünk törvényekre van fektetve, és nekem ezek közül egynehányat elő kell sorolnom, nem azért, mintha azt vélném, hogy kepe-törvényeink a Ker. Magvető olvasói előtt ismeretlenek; hanem azért, hogy a kepe-rendszeréről nézeteimet egy kis logicaszerű menettel a lehetőségig annál világosabban elmondhassam. Vessünk tehát egy futó pillantást azokra a nevezetesebb törvényekre, melyekre, mint anynyi alapokra, kepe-rendszerünk fektetve van.

Kepe-törvényeink közt legnevezetesebbeknek azokat mondhatjuk, melyeket püspök Almási Mihály bocsátott először világ eleibe, és a melyek így hangzanak:

Deliberatio anni 1614 de salario ministrorum, aliisque necessariis, in Bordos, die 25-ta Septembris praesentibus Patronis, Dno Francisco Balási de Sz. Demeter, Michaele Daniel de Vargyas, Francisco Pálfi de Gagy, sub Episcopatu Claud. ac R. Dno Mathaei de Thoroczka, seniore Stephano Somosidio Sedis Udvarhely Anno Dieque praenotatis.

1-o. A két Hrod mellett, a Küküllőn belől való, s ahoz tartozó Ecclákban tartoznak integre az Ecclákban való rendezés szerint 12 kalangyából a Prédikátornak megadni, kevesebből felét. Ha valamely szegénynek semmi oeconomiája nincsen, de jószága, háza van magának bérbe, cselédes gazda ember, a papnak tartozik fizetni két véka buzát, a mesternek egyet, akár dologgal fizesse ki. Ha pedig jószágtalan, cselédek nélkül való szegény leszen, a ki munkával keresi kenyerét, három napszámot, vagy három napi dolgot fizessen. Az özvegy, ki orsójával, guzsajával keresi kenyerét, három sing kender-vásznat fizessen.

2-o. A Fejérnikó és Gagy vize mellett, s ahoz tartozó Ecclákban tartoznak egész bérrel húsz kalangyából, kevesebből féllel. Ha pedig jószágos szegény, másfél véka buzával, s három véka zabbal. Jószágtalan szegény három napszámmal vagy annyi dologgal. Orsójával magát tápláló szegény három sing vászonnal.

5-o. A Templom körül való olyan helyek, ugy a czinteremek, temetők hasznai papé és mesteré.

6-o. Se pap, se mester akár hol is a bért se nevelni, se szállítani ne merészelje.

8-o. A bér bészolgáltatásnak idején curátor, vagy egyháziak a prédikátor házánál jelen legyenek, és a buzáról, zabról itéletet tegyenek, ha elvehető-e vagy sem, nehogy valami nehézség ok nélkül vagy kár következék.

9-o. A bérnek bévitelére egy nap rendeltessék annak idejében, és előre hirdettessék mindennek, ha ki pedig két nap egymás után bé nem vinné, büntettessék egy forintra, s a bért is adja meg, a pénz az eccla ládájába tétessék.

10-o. A restántiákat sz. Mihály napkor minden pap és mester az egyháziaknak adja ki, hogy nyolczad nap alatt kiki fizesse, egyébaránt az egyház szolgálai az egyháziakon contentumot vehessenek. Ha pedig pap és mester elmulatnák valami kedvezésből in praejudicium successorum, azután magoknak tulajdonítsák, ha panaszok fel nem vétetik. *)

*) A kihagyott pontok nem a kepetörvények közé tartoznak.

A nevezetesebb kepetörvények közé tartoznak azok is, melyeket ide írok:

Ha a papok fia secularis statusba, külső és nem papi jószágba szállanak, mint más falu szeribe lakók, papnak, mesternek bért adni tartoznak. In consist. Claud. 1695.

Akár özvegy ember, akár asszony, akár ifju legény legyen, de ha annyira való gabonája vagy jószágja van, a bért constitutio szerint adja meg.

A fabért, mikor kivántatik, a buzabér bévitelének utánna tartoznak vinni, de legtovább karácson előtt bévinni tartoznak, és ősszel idején rendeltessék egy hét alkalmatos időben, akkor kiki szolgáltatassa bé. Consist. Claud. 1726.

Sok panaszok jöttek elő mind a tisztt. pap és mester atyafiak által, mind a becsületos curatorok által, hogy némely ecclákban a curatorok, és aedilisek nem gondolván meg kötelességeket, igen túnyán járnak tisztekben, mert ha szintén idején parancsolnak is a curatorok, kevés hasznát látják, a pap és mester atyafiaknak bérbeli restántiájok esztendőről esztendőre marad, a honnan következik mind az, hogy a pap és mester atyafiak egybegyült adósságokat kéntelenítettnek vagy elengedni, vagy szörnyű átkokat hallani, mind az, hogy az Ecclák sok károkat szenvednek; melyre nézve, jöllehet volt ennek előtte is facultássok a curatoroknak, hogy az egyháziakat negligentiájokért elsőben dén. 24 — huszonégy pénzig, azután toties quoties egy forintig megbüntethessék, mint az Aedilisek is az Eccláknak engedetlen tagjait illendőképben mulctázhassák, mostan pedig ezen facultas nem csak helyben hagyatik, hanem a curatoroknak serio parancsoltatik, hogy időnek idején parancsoljanak, szántásról, vetésről, kaszálásról, papok, mesterek bérek beszolgáltatásáról, építésről, adósságoknak vagy azok interessének béviteléről és egyéb ecclesiai szükséges dolgokról; mert különben ha a curatorok suo tempore nemparancsolnak, comperta rei veritate, magok hat forint pénában incurrálnak, mégis annak idejében a fogvatkozásokról és károkról kemény számadások leszen. Az egyháziak is engedelmesek és szorgalmatosok legyenek, mert ha contumaciter magokat opponálják, pénzátzatnak ad flor. 3. És hivataljokat is addig nem resignálhatják, míg a ruinákat meg nem építik, a papok és mesterek béreit igazságosan a constitutio szerint, a magok praesentiájokban bé nem szolgáltatják az ecclesiai oeconomiaikról, az adósságokról, és

azok interessének bévételéről számot nem adnak, egy szóval: minden kezek alatt lévő dolgokról nem ratiocinálnak, akkor is absolutiojok tiszt. esperest hírével, és akarattýából legyen, ha bizonyos Quietantiákkal megmutatják, hogy hivataljokban hiven eljártak. In Visit. ad Ecclm H. Sz. Pál. Ao. 1740 6-a mart. p. Notarium S. Sardi. Confirmat. in Consistor. Claud. Ao. 1741. 23-a Januarii.

Ha hol a bért szemül adják, akár magok vigyék, a kik adják a prédikátor házához, akár az egyháziak szedjék fel, és a terminusra t. i. sz. Mihály, vagy sz. Miklós napra adminisztrálják hiba nélkül, hogy más esztendőre ne maradjon, ha elmulasztják bészolgáltatni, a magokéból fizessék ki. A pap és mester asztagait Curátor és egyháziak tartoznak megfedni, hogy károk ne legyen. Igen szegény gabonát, kicsin és nem rend szerént való kévéket el ne vegyenek. Ha nem teremne ugy gabona, hogy szalmájába adhassanak buzát, egy kalangyáért két vékát, zab kalangyájáért három vékát adjanak. In Synod. Bagyon Ao. 1752.

Ha kiknek zabjok nincsen, hogy bért adhassanak, rozsszal, alakorral, törökbuzával, haricskával pro condigno praetio fizessék ki, vagy musttal a bor földén. In Consist. 1764. *).

Ezek azon nevezetesebb törvények, melyekre mint anynyi alapokra kepe-rendszerünk fektetve van, és a melyeket nekem felvett tárgyam érdekében elé kelle sorolnom. A közelebb elenyészett két századnak szüleményei ezek. Ezeknek alapján és értelmében hozattak a jelen században is mindazon törvények, melyek egyfelől a papok és mesterek restantiájának bészolgáltatása módozatait tárgyazzák, másfelől pedig ugyancsak a papok és mesterek kepe-illetékének megcsonkítására irányzott törekvéseket korlátozzák. Ilyenek főleg: a D. curátorok és egyháziak számára kiadott Normalis Instructio 5-ik pontja, mely kelt a Kolozsvárt tartott F. Consistoriumban 1813-ban január 5-én, továbbá az 1818-iki Consistorialis gyűlés 95-ik sz. alatti határozata; ismét az E. Fő Tanácsnak Kolozsvárt 1850-ben aug. 16-án tartott ülésébeni végzése; és végre a zsinati Fő Tanácsnak 1854-ben jul. 3-án 16. sz. alatt kelt érelyes határozata, mely az elébbi végzéssel egy tartalmu.

*) A nevezetesebb kepe-törvények közé lehet vala sorozni az 1693-dik évben püspök Almási Mihály alatt Háromszéken generalis visitatio alkalmával keletkezett törvényeket is; de minthogy ezek csak is a háromszéki ekklézsiákra vonatkozólag hozattak vala, s ma tudtom szerint épen nincsenek gyakorlatban, fölöslegesnek láttam idézni.

S kérдем: nem lehetne-e ezen adott törvényeken, mint alapokon, tovább is építeni, s a kepe-rendszer ügyében az eddiginél jobb eredménynyel valamit tenni? Én azt hiszem, hogy igen, annyival inkább, mert noha csaknem annyiképen változik státusunkban a fizetés, a menynyi az eklézsia, mégis miután általánosan búzával s egyéb gabonával, borral, szénával, fával, pénzzel, vagy ezek valamelyikével történik a fizetés, kepe-törvényeink mindenik esetben világosan szólnak, figyelmet fordítván még a kévék minőségére is, s gondoskodván még a legutolsó krajczár és szálfá bészolgáltatása módjáról és idejéről is.

Nézetem szerint tehát ez idő szerint a törvények alapján és korlátai közt ezek lennének a teendők:

Mindenek előtt el kellene rendelni, hogy a papok ekléziájokban irják össze a hallgatókat, még pedig oly evidentiával, hogy azon összeírásból bárki is egyszerre átláthassa: kik házasok, özvegyek, ifju legények és gyámság alatti kiskorúak, következőleg: kik kepekötelesek?

Az összeírás után a kézhez vett összeírás alapján, minden ekléziában a presbyteriummal általános kepe-rectificatiót kellene véghezvitetni egy az egyházközből kiküldendő vegyes bizottság vezetése és elnöklete alatt. A kiküldendő vegyes bizottság tagjai az egyházkörnyékekben mindenesetre az egyházköri esperes, és felügyelő gondnok urak lennének, kik kepetörvényeinkkel tisztában lévén, minden felmerülhető kétes és bonyodalmas kérdések megoldásában a presbyteriumot gyámolíthatnák. A presbyterium, miután tagjai az újabb szervezeti törvények szerint szüntelen változnak, s így nem sok idejek és alkalmok van kepetörvényeink minden ágabogával megismerkedni, egy magára hagyatva nem tud tisztán eligazodni némely kepe kérdések felett. Ily körülmények közt a kepetörvények tiszta előadása által a presbyteriumnak legjobb szolgálatot egyedül csakis a vegyes bizottság tehetne, mert hogy a kepe-rectificatio eseteiben a helybeli pap ügyvédeskedjék, én ezt senkinek sem tanácsolom. Kétségen kívül azt hinné az egész világ, hogy a pap a maga fazaka mellé szítja a tüzet. Ezen eljárás következtében kepefizetés alá kerülnének az oly egyének is, kik most magokra nézve minden szolgálatot és beneficiumokat ekléziával és belső emberekkel praestáltatnak, magok pedig semmit se praestálnak azoknak. Kepe-fizetés alá kerülnének kivétel nélkül minden házasok, özvegyek, ifju legények és gyámság alatti kiskorúak, mely

utolsókról, t. i. a gyámság alatti kiskorúakról azt jegyzem meg, hogy sok eklézsiában épen ezek miatt szenved tetemes csonkulást a belső emberek kepeje. Ugyanis midőn egy egész bérfizető családapa elhal, s az állam törvényei szerint hátrahagyott birtoka családanya és gyermekek közt elforgácsolódik, a kepe annyira leesik hogy a belső emberek a családanya után az egész kepeének még egy negyed részét is alig kapják meg, sőt ha a családanya is elhal, épen semmit se is kapnak; nem, mert a gyámság alatti kiskorúakra a kepe nem róvatik ki. Hogy minden eklézsiában így volna, nem hiszem, hanem hogy sok eklézsiában így van, bizonyos. Egy általános, a megirt módoni kepe-rectificatio tehát sok jót szülhetne. Az általános kepe rectificatio után rendben lennénk, mert azokat az évenként előforduló esperesi vizsgálatok alkalmával, új házások, megholtak és reclámálók tekintetbe vételével, a vizsgálószerék elnöklete alatt a presbyterium röviden megtehetné a rectificatiót. Ily formán cselekszik az állam is, így cselekedhetnénk mi is. Hogy is ne? hiszen a latin költő is azt mondja: Totus ad exemplum regis componitur orbis.

A kepe-rectificatio megtörténvén, a kepekötelesek névsora átteendő lenne egyfelől a belső emberekhez, másfelől pedig a D. curatorokhoz és egyháziakhoz, hogy valamint ezek, úgy amazok is a törvényben megirt módon cselekedjenek. Jelesen hangsulyozni kellene szemben a belső emberekkel azt, hogy magokat szorosán a kepe-rectificatiohoz tartásák, s a restántiákat a maga idejében okvetetlenül kiadják; különben panaszuk teljességgel fel nem vétetik. De hangsulyozni kellene szemben a D. curátorokkal és egyháziakkal is azt, hogy miután a törvény minden kepeilletékekre nézve őket teszi felelőssé, kötelmeiket úgy teljesítsék, s a belső emberek kepejét szót. Márton napjára úgy szolgáltatassák bé, hogy a bé nem szolgáltatás esetében minden bizonynyal a hátralékot megfizetik. S ha mégis nem szolgáltatnák bé, a vizsgálószerék valóban fizettetné is meg. Ekkor a belső emberek kepejéből aligha egy fillér is maradna egyik évről a másik évre.

Azonban itt még nem kellene megállapodni. A törvények alapján és korlátai közt még több teendők is lennének. Sürgetni kellene, hogy mindazon eklézsiákban, melyekben a canonica portio nem adatott ki, adassék ki. Minthogy pedig e csakis egy békövetkezhető tagosítás esetében lenne legczélszerűbben kivihető, felszólítandók lennének az eklézsiák, hogy a belső embereknek kepe-

pótlékül az eklézsiák által birt, s most kevés hasznot hajtó szántókból és kaszálókból adjanak s azokat miveljék meg. Ezt az eklézsiák annyival inkább megtehetnék, mert a negyvennyolczadiki események után a papok és mesterek képéje nagy megcsonkulást szenvedett, adót kelletvén fizetni államnak is s egyháznak is.

A nyári vallásos oktatás szoros kötelme minden papnak, a törvény mondja: *Ministri ecclesiarum singulis annis puerorum, maxime vero puellarum institutionem minime praetermittant, solito loco et tempore, a die nimirum Divi Georgii ad diem usque sancti Michaelis functionem suam diebus Dominicis in templo peragentes. Discipl. eccl. §. XVIII.* A nyári vallásos oktatásért a törvény dijt is rendel a papoknak, mondván: „A tanításért a leányok is egy nap tartoznak dolgozni, kiki maga ideje és állapotjához képest“. Ha nem akarnának, a curátor tartozik, mint a bért, megfizettetni az egy napszámot. A ki nem jár tanításra, azért büntettség den. 24. a napszámot is fizesse meg. *In synod. Arkosiensi 1751.* Azonban míg a papok e tekintetben kötelmeket teljesítik, a gyermekeket hit- és erkölcsani oktatásban részeltetvén, addig a törvényt szabta javadalmat sok eklézsiában épen nem élvezik. Mire nézve határozatilag kimondandó lenne, hogy a vallásos oktatásért, a törvényben megszabott javadalom, minden eklézsiában a papoknak adassék meg.

És minthogy ez idő szerint több eklézsiában a felekezeti iskola községi iskolává alakítottatott át, s a községi tanító vallást nem tanít, az eklézsia mesterének pedig a megváltozott viszonyoknál fogva csakis a vallásos oktatásért azt az egy forint tandíjt, melyet eddig minden tantárgyak tanításáért fizettek, nem fizetik, elintézendő lenne az is, hogy a vallásos oktatásért mennyi díj illetheti a mestert, vagy ha a pap tanít, a papot. Nézetem szerint ezt a kérdést épen most lehetne legczélszerűbben elintézni, a mikor az állami iskolákba vallásos oktatásra bejáró papok díjazásának kérdése intéztetik el.

Mindezek felett és után a keresztelési, temetési és esketési határozatlan díjakat is, a mint ezt immár a kereszturni egyházkörből felterjesztett indítvány következtében az egyh. főtanács munkába is vette; tisztán megkellene határozni; nem különben az anyakönyvi-kivonatok, mindennemű papi kiadványok és aláírások is, melyeket t. i. nem a kormány kíván, hanem magán ügyben magán egyének követelnek, egyöntetűvé teendő, s bizonyos díj alá vetendő

lennének, oly módon, hogy a városokon több, a falukon kevesebb díjt fizetnének az illetők. Az ily díjakbóli bevételek is érnének valamit, s' ha szembetűnőleg nem emelnék is a jövedelmet, legalább az irodai szükségleteket kifolyják.

Imé ezek egyszerű nézeteim a keperendszerről. Ezeket lát-nám én ez időszerint a törvények alapján és korlátai közt teendőknek a papok és mesterek anyagi helyzetének lehető emelésére nézve.

Én nem ohajtom helyzetünk javulását az által eszközölni, hogy átadva kepeilletékünket az állam rendelkezése alá, az állampénztárból húzzuk fizetésünket. Volt ugyan idő, mikor ezt erősen ohajtottam, nemcsak, hanem tökéletesen hittem is, hogy végre valahára hivatali méltóságunkhoz illőleg az állam által fogunk díjaztatni, hanem ohajtásom nem valósult, hitem megtört, s ma hazánk pénzügyi viszonyának ziláltságát tekintve nem ohajtom.

Én helyzetünk javulását az által sem ohajtom eszközölni, hogy az egyház-körökben egyházi adószedő hivatalok állittatván fel, a hallgatók ezen egyházi adószedő hivatalhoz fizessék bé személy szerint a reájok kiróvandó egyházi adót, s aztán az ily módon begyüldendő adóból teljék ki szolgálatunk díja. Nem ohajtom ezt azért, mert egy egyházi adószedő hivatalos testületnek fentartása akkora költségbe kerülne, s az egyházi pénztár bevételeit anynyira igénybe venné, hogy a mi fizetésünk aligha kijutna; de nem ohajtom azért is, mert ha személy szerint róvatnék ki az egyházi adó, akkor minthogy a belső emberek egyik hallgatónak, mint a másiknak egyaránt szolgálnak, egyenlő mennyiségben kellene kiróni minden személyre az egyházi adót. És mi következnek ebből? Az, hogy a tehetősebbek megfizetnék ugyan könnyüszerüleg, hanem a szegényebb sorsuak még ugy sem tudnának fizetni, mint most, s így folytonoson a sok deficittel kellene vesződni. Aztán az is a kérdés: mit szólana ehez a nép? mert hogy az ily dologhoz a népnek is szava van, kétséget nem szenved.

Végre én nem ohajtom helyzetünk javulását eszközölni az által sem, hogy a kisebb ekklézsiák a nagyobb ekklézsiákhoz csatoltassanak. Ennek épen oly határozott ellensége vagyok, mint sok ember a tagosításnak. Ez a mivelet nagyon elszomoritaná a kisebb ekklézsiákat, s kétségen kívül a vallási és erkölcsi élet hanyatlását is maga után vonná. De miért is tenné ezt az ember? hiszen ha valamely kisebb ekklézsia filiává törpítettnek is, elvégre máter-

ré nőné ki magát, s elszakadást eszközölne. A természet törvénye szerint a filiákból lesznek máterek, nem pedig a máterekből filiák. El kell hagyni tehát, a kisebb ekkleziákat és nem kell bántani, hadd nőjenek. Azt azonban meg kellene mondani minden oly ekkleziának, mely a máter szárnyai alól kikelt, hogy tartsa magát azon bizonyos conditiokhoz, melyeknek megtartására magát, a máter ekkleziától lett elszakadása alkalmával, lekötelezte; meg kellene mondani általánosan minden kisebb ekkleziának, hogy viselje jól magát, a belső emberek jövedelmét szaporítsa, jelesen állitson egyházi magtárt.

Nem kellene arra egy tized. Státusunkban a legkisebb ekkleziásia is előállithatna egy száz köből gabonát. Ennek pedig évenként befolyó száz véka kamatja kepepótlékul a papnak és mesternek adatván, akkorát segítene rajtok, hogy nem is képzeli az ember.

Én helyzetünk javítására, még pedig gyökeres javítására, ha csakugyan kérdezné valaki, hogy hát mégis voltaképen mit ohajtanék? azt mondanám: én azt ohajtanám, hogy vagy az állam fizessen, vagy pedig az ekkleziák váltsák meg a kepét; de úgy, hogy a papok fizetésének minimuma minden ekkleziában 600 frt, a mestereké 300 frint o. é. lenne. Nézetem szerint ez lenne a valódi radicalis cura, hanem minthogy ma sem az állam pénzügye, sem az ekkleziák pénzereje nem áll úgy, hogy a belső emberek vagy az egyiktől vagy a másiktól az említett fizetést megkaphatnák, én minden egyebet elhagyva, ez idő szerint a törvények alapján és korlátai közt ohajtanám helyzetünk javítását eszközölni, s hiszem, hogy ezek alapján és korlátai közt mozogva, építve és intézkedve, a jó siker nem maradna el. Csakhogy aztán a hozott és hozandó törvények tartatnának is meg; mert hijában, ha a törvények meg nem tartatnak, haszontalan minden jó munka. Áldott emlékü Mikó Lőrincz egykori derék jogtanárom mondá és pedig keményen hangsúlyozva igazán is monda: „A státusok boldogsága vagy boldogtalansága nem a törvények jóságától vagy rosszóságától függ, hanem függ azoknak mikénti megtartásától. Legyenek egy államnak legjobb törvényei, de ha meg nem tartatnak, nem lehet boldog az az állam. Ellenben legyenek egy államnak a legrosszabb törvényei, de ha megtartatnak, a legrosszabb törvények mellett is boldog és szerencsés.“

Nagy Sándor.

Egy levél Mikó Ferencztől. *)

A kisdéd, szörbe borult, s öke s szerelmes természetű Mikó Ferencz ezen a rágalmazni szerető Kemény János által fentartott tulajdonai mellett is kitünő diplomata volt. A nyomoruság iskolájában nevedett, Bethlen oldala mellett fejté ki képességeit, s e nagy ember halála után bekövetkezett trónviszályokban eléggé hamar tájékozta magát, hogy szívvvel lélekkel Rákóczyhoz csatlakozzék, és ennek első és legkényesebb természetű alkudozásában a fő szerepet vigye.

Ez volt a kassai alkudozás 1631 elején.

Eszterházy sehogy sem akarta hogy Rákóczy legyen fejedelemsé, haddal is kész volt elűzni. De a felső megyék kassai gyűlése nem osztozott véleményében s legalább színleg meg kelle kezdeni az alkudozást. Rákóczy Kovásznayt, Mikót, Gorgiást és Krestelst küldte a nádorhoz. Február eleje volt midőn a követek megérkeztek Kassára s másnap már fogadta őket a nádor, de ridegen s bizonyos leczkéző modorral. Hanem a mint a hivatalos tárgyalásnak vége volt, a nádor mintegy ki volt cserélve. Nyájas, barátságos, előzékeny lett, meghivta őket tekézni, játszani, s mindenkor a császár ezüstös díszkocsiját küldte értök. Ez így ment egy pár hétig, még a czimig sem jutottak. Hanem ekkor Eszterházyt olyan meglepetés érte, milyenre nem számított: a követek kijelentették, látják, hogy a nádorral nem tractálhatni, ök mennek Bécsbe, már van is menedék levelök.

Eszterházy szidta a „vörös vitézt“ (Pázmányt), a hogy csak tőle telt, de engedett s a tárgyalás alapjául bizonyos pontokat terjesztett a követek elé. Ez február vége felé volt, s Mikó ezekkel a pontokkal Nagy-Váradra ment Rákóczyhoz. Ettől fogva Mikó volt a közvetítő Várad és Kassa közt, s egymásután kétszer járta meg, s márcz. 5-én létrejött fegyvernyugvás hírével s újabb pontozatok-

*) Pótléku Nagy Jánosnak Mikó Ferencz életrajza című s e vállalat X-dik kötete 1-ső füzetében megjelent cikkéhez.

kal harmadszor ment Lónyay Zsigmonddal az Eszterházy megbizottjával Váradra. Mig ők odajártak, megtörtént a rakamári csata. Eszterházy hada szétveretett s engedékenyebbé lett. Rákóczy számított erre, de elég eszélyes volt nem állani túlzott követelésekkel elő. Viszsaient (másnap a diadal után) Őszitől, hogy ő még mind ragaszkodik régi feltételeihez. S erre Eszterházy is már márt. 20-án megküldte a fejedelemnek ultimatumát, de melyek csak lényegtelen pontokban tértek el ennek feltételeitől.

Rákóczy mart. 28-án elfogadta azokat, s Mikót újra Kassára küldte, ki oda megérkezvén, útja sikeréről következő levéllel értesíté apr. 2-áról Rákóczyt:

Illustrissime ac celsissime Domine, Domine mihi clementissime.

Mi, kegyelmes uram, az elmúlt estve 7 órakor érkeztünk be; palatinus uram szekerét küldte előnkbe szintén Csánig, gondolván, hogy talán fáradt állapotban vagyunk. Lónyay urammal is csak jó reggel lött szemben, velünk 9 órakor 11 óráig. Az dolgok csak az szerént acceptáltattak mindenben, mint in forma Diplomatis ide hoztuk. Im most írják purumban, Bécsben felviszik postán és lehozatja, itt permutálja, kinek megcsinálására Lónyay uramat mellénk rendelvén, ugyanitt készítjük. Ez alatt nagyságodat assecurálja ha hadait, megszánva az szegénységet császár birodalmából, mivel annak de necesse is meg kell lenni, kiviszi, és ha el is oszlatni akarja. Az urakat és hajdukat is assecurálja amuistiájoknak, diplomájoknak meghuzattatásáról; de az urak reversalisának megadását és hajduk megesküvését az császár diplomájának meghuzására nem halasztja, mert abban sok idő telnék és azt nem obtineálhatjuk sok okokra nézve. Igen megunta és meg is betegesedett az itt való ülést, az doctorok is azt causalják.

Az hajduk követe ha sietne, most s módjával jönnek értelmes emberek, velünk egyet értnek: ugy látom elhalasztjuk némely részét az conditioknak effectuálásának mostanról alkalmasabb időre, csak az egymással való conjunctiojok elsőben szabadittassék fel, s az hireknek depositioja effectuáltassék.

Az öt személyekről is jó reménységben vagyunk, mert csendesen viselte magát az (kiszakadva: tracta) végén palatinus uram, csak érkeznének az (követ)ek és értelmes emberek. Mikoron azoknak képében valami ajándék, szép lóra való szerszám praesentálnék nem ártana, noha talán a nélkül is meglészen, de etc. Ha azért még is meg nem indultak volna, kiváltképen az postát

azért küldtük, siettesse nagyságod kegyelmes uram, és instruálja oly formán ne tegyenek akadályt magoknak illetlen gonosz viselésekkel. Holnap többet s derekabban irunk nagyságodnak, de mégis hogy eddig való állapotunkat ne certificaljam, egy néhány forintját nagyságodnak nem kimélhettem, elég arra való emberünk is lévén itten kik munkálkodjanak. His Illustrissimam Celsitudinem Vestram diutissime valere cupio. In Kassa 2-a Apr. hora 9 vespertina 1631.

Illustrissimae Celsitudinis

Servus humillimus

Franciscus Mikó m. p.

Az hadak onnat is ide felé szállongóznak.

Külczim nincs, de irva van Rákóczy Gy. fejedelemnek.

Hivatalos, a fejedelmi irodában készült másolata a m. k. kamarai levéltárban.

* † *

Az apró s Mikó levelében is említett differentiák nem gátolták, hogy a kiegészés létre ne jöjön. A hajdukra vonatkozólag is belenyugodott Rákóczy a kivánt formaságokba, mert hiszen az ezen leghasználhatóbb s a fejedelmekkel szövetkezni mindig kész hadnak szervezetén nem változtatott. A levélben említett urak amnestiája és reversalisa alatt a Zolyomiét s Bethlen Istvánét (ifjuét t. i.) kell érteni, s az öt személy Rákóczyval tartó öt hajdu kapitány volt.

S ezzel bészárhatnám közleményemet, ha a jeles tollal irt életrajz egy pár sorára nem akarnék észrevételet tenni, inkább egy pár mellékesen oda vetett sorra, mely magában véve is nem egyéb, mint pregnans kifejezése az elfogadott közvéleménynek. „Rákóczy telhetetlen önzésén alapult családi politikája, Rákóczy által elköltött (Bethlen Gábor-féle) hagyományi özszegek“, — írja Nagy J. ur (a 28-dik l.). Ezeket a frázisokat Kemény János hozta forgalomba mintegy 200 egynehány év előtt, ugyanaz a Kemény János, kinek Mikóról mondott szavait, jellemzéseit ugyancsak bonczkés alá veszi Nagy János. Az a „telhetetlen önzés“ és az a „családi politika“ a szélső baloldali lapok mai phraseológiájában „átkos közösügy“ és „családi vasutak“ neven fordul elő. Gondolja-e Nagy János barátom, hogy 200 év mulva gróf Andrássy Gyulának jellemzésére azon idők történetirója nem fog más szavakat találni, mint miket most a pártszenvedély hoz forgalomba? Hát miért nem vette ő bonczkés alá e szavakat?

Oly elemző észszel, mint az övé s oly beható szorgalommal lehetlen be nem látni a „családi politika“ volt akkor az egyetlen helyes politika, melyet minden tehetséges vagy feltörekvő ember kivétel nélkül követett; Rákóczy csak úgy mint Bethlen, Zrinyi csak úgy mint Eszterházy. Az ország véderejének lényeges részét tették a várak; s mennél hatalmasabb volt a család, annál biztosabb volt a vár megvédése a szünet nélkül folyó török harczokban. A telhetetlen önzés pedig rettenetesen tulzott vád; ősi pereit csak úgy folytatta, jószágait csak úgy védte, követeléseit csak úgy érvényesítette, mint mások; mint fejedelem törvénytelen foglalást soha sem tett, notaperei száma sem oly nagy mint hiszik, s azok nem neki jövedelmeztek, a fiscalításokat pedig nem magának foglalta vissza. A mit pedig másfelől iskolákra, könyvekre, nyomdákra, alumnumokra, ispotályokra, egyházakra, építkezésekre áldozott, azt nem szokás a mérleg másik oldalába vetni.

A Bethlen féle hagyományok elköltése alaptalan vád. E vád az 1636-iki villongások idejéből datálódik. Bethlen István emelte, fegyverül használta ellenében. Ennek tárgyalási iratait lemásoltam a kamarai s vörösvári levéltárból, s ügyállásait ismerem. A Bethlenféle hagyományos öszszegek Rákóczynál kölcsön voltak, ő azokról 7% kamatot fizetett; addig is ezt igazolta Bethlen előtt s később a püspöknek visszafizette. „Bizony volt eddig is -- írta Rákóczy Bethlennek ez ügyben -- „volt nekünk az ecclesiának anynyi keresztyéni affectusunk, mint akárkiné is; ezután is leszen ha megbecsülik; nagyobb szüksége is vagy az ecclesiának arra mintsem egyébre, s bár ne is sollicitáljon minket ő kegyelme (az-az ha nem sollicitált volna is) azért nem akarjuk lelkünkön elvinni“. Nem is vitte el; legyünk mi is óvatosabbak az egykoru emlékiratok néha elfogult adatai használása körül.

Szilágyi Sándor.

Confessio sancta.

Ad notam: Téged úr valamikor.

Nagy hatalmu igaz Isten, tekints szegény szolgálóra, mert eláraszt sok nyavalyám, hallgass imádságomra, hozzád megyek s téged kérlek figyelmezz siralmimra.

Búk s bánatok érten érnek s majdan megemésztenek, ha jobb kezed meg nem segít teljességgel elvesztnek, ellenségim sok irigyim majd sötét sirba ejtnek.

Méltatlanul reám szólnak jó hiremben gyaláznak, hogy szent neved én igazán ismerem, káromolnak. Téged amaz egy Istennek hogy nevezlek, átkoznak.

Az ki régen Ábrahámnak Izsáknak és Jákobnak hivattattál Istenének és szent Pátriáráknak, most mondatol az Christusnak Istenének s Attyának.

Ki egyedül az eget teremtetted s az földet, az Egekre napot holdat felemelvén fénytetted, csillagoknak sokságának nagyon száma előtted.

Aegyptumból Szent népedet csak egyedül hoztad ki, a pusztában angyalidnak manáját attad enni, Veres Tengert száraz lábbal méltóztattad megjárni.

Tsak egyedül rekesztetted egy helyre az nagy Tengert, Szent képedre igen bölcsen te formáltad az embert, a ki Téged hogy teremtéd, hatalmadból megismért.

Szent Fiadnak piros vére az emberért kiomla, ki vétkéjért s sok bűnéjért az halálnak lón foglya, ki elméből s jó kedvedből ingien megszabadula.

Immár bizvást nagy örömmel kegielmedhez járulhat jóvoltodért s irgalmadért te neked hálát adhat, hogy megtartád s szabadtád örökké magasztalhat.

Az Ur Christus én Megváltóm Te előtted Szószólóm, vétkeimért s bűneimért egiedül közbenjáróm, Messiásom Szent Királyom Üdveztóm s Megtartóm.

Ki Papságát Királyságát méltóságos hatalmát vötte Uram kegielmedből birodalmát s országát, hűveire s népeire hűséges vigyázatát.

Szent Jobbodra az Egekben ült Királyi Székedben, visel minket és igazgat Igéje erejében. Világ végig, ítéletig ígérte velünk leszen.

Ezért őtet segítségül hívom s szentül imádom. Ő általla üdvességem Ur Isten tölled várom és nagy bizvást igaz hűtből ő neki én aszt mondom:

Uram Jésus, Szent Atyádnál esedezzél érettem, kegielmedet mutasd hozzám, forgolódyál mellettem, hogy előtted mindenkoron legien kedves életem.

Szent Lelkeddel vigasztaly meg sok szomorúságinkban, ez életnek súlyos gondos terhes nyavalyáiban, légy segítség és békesség keserves bánatimban.

Hogy ezeket az Istennek szent könyvéből hirdetem, annak rendit és folyását igasságban követem, az világnak szeméjtjévé s sepréjévé tétessen.

Nagy Ur Isten könyörűly már az te kicsin nyájadon, Üldözésben s nyavalyában forgó Ecclesiádon. Ujjits szivet s békességet add meg Uram! hadd álgjon.

Irta Koncz Boldizsár.

Közli Rédiger Árpád 1695.

NECROLOG.

Kriza János † 1875 márczius 26.

A gyászkeret e sorok körül, mit tölem s szerkesztő társamtól lelkünknek és egyházunk közhangulatának hetek ótai búskomolysága követelt meg, szomoruan jelzi, hogy e füzet az unitáriusok egy nagy veszteségének leverő hírét viszi szét az országba, midőn — oh fájdalom! Istenben elhunyt főtiszteendő és méltóságos **KRIZA JÁNOS**, unitárius püspöknek, kir. tanácsosnak, a Magyar Tudományos Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagjának idei márczius 26-án reggeli 6 $\frac{1}{2}$ órakor övéinek karjai s könyhullatásai között, élete 64-dik, példányszerűen szép házaselete 34-dik évében, váratlan s hirtelen haláláról értesíti a kis országrész jobbadán azon osztályát, melynek ő feje, atyja, büszkesége s diszkoronája vala, egyházunknak őt bensőleg tisztelve szerető papságát és világi unitárius hiveit.

A **Keresztény Magvető** szerkesztősége a hála és kötelesség szent tartozásának ismeri alapítójának, a hirneves főpapnak, halhatatlan költőnek és tudósnak hozzá méltó életrajzát arczképével együtt mihamarább adni; addig is azonban saját és olvasói részvétteljes közérzületét im e rövid értesítésben, bárha e két hónapos közlöny késő megjelenése miatt a hazai több mint 200 hír- és folyóirat után aránylag későn is, de tiszteletben és a valódi érdem igaz méltatásában magát egyik által is fejül mulatni nem engedve, kívánja tolmácsolni.

Idvezültünk egy igénytelen székely unitárius pap fia volt, egy, a nép legnemesbjei közül, minő csak valaha az ő classikai világban vagy az újabb keresztény társadalomban, annak kebeléből, egyéniség és nagy képességek által kiválhatott — s egész élete végperceig a népé. Egy szerény község iskolája falai között kezdette tanulását s áthaladva egy akkor még kevéssé fejlett tanrendszerű algymnasium tantárgyi fokozatain, a kolozsvári unitár. fő Collegiumban végzett; nyelvészeti és költői genialitás: és egy nagy szabású léleknek és karakternek már az ifjúból kiragyogó vonásai a közfigyelmet rávonván: a kolozsvári anyaegyház papjává választotta, saját költségén külföldi Akadémiákra, jelesen Berlinbe küldötte, hol ismeretei gyarapítását bévégezvén, kolozsvári papi állomását 1837-ben elfoglalta s azt 1861-ig, 23 éven át, közszerepben állva s hiveitől tiszteltetve töltötte bé. Nősülését

Isten keze intézte, élete társává Fűzi János tanár, Borbára nevű leányát adva, egy a test és lélek kitünő előnyeivel mély erkölcsi és vallásos érzést, a szív és kedély érzélem gazdagságaival ritka életügyességet s finom tapintatot egyesítő mivelte hölgyet, egyik kitünőségét az unitárius egyháznak és templomnak, díszét az akkori társadalomnak. Jól termett, tehetséges és tiszta erkölcsű két fiu: Gyula és Kálmán (ki tavaly szakadt ki a szerető család gyémántkoszorujából) egy leány, Lenka, most tanár Kovács János jegyese, lön a boldog frigy szeretet-zálloga. A kolozsvári unitárius egyháznak olyan papja, papnéja és papi háztartása volt, hová mindenki vonszódott, kiket mindenki szeretet és a kiknek pátriárchai szíve az egész társadalmat, minden embert és felebarátot szeretetébe fogadni kész és képes volt. A papnét a tanuló ifjuság evangéliumi szent aszszonyok kegyességéhez hasonló ezer jótéteményeiért a nyjá-nak nevezte s úgy nevezi, úgy tiszteli maig. Nem tudhatni e házra sugárzott-e fény az egyháztól, vagy az egyházra a Kriza pap derék családjától.

E nem küzdelem nélküli — mert az egyház akkor még szűk pénzvisszonyai miatt — gyakran érzékeny nélkülözésekkel egybekötött, de tiszta szeretet által boldogított viszony édes kötelékei között városa s a bérczes kis hon fenyőkoszorus határain csak hamar túlemelkedett Kriza neve, a hir szárnyaira vette, eredetien naiv népdalai, metsző élű s szikrázó tüzü epigrammái s a Kis Fiu és Vén Körtefa című egészen sajátosságos és eredeti költői erőben és formai szépségben gazdag dalai útát nyitának neki a Magyar Tudom. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tudós köreibe; más oldalról nagy ünnepélyekkorai és zsinati beszédei, templomi és halotti énekes- és egyházi tankönyvei az egyház kebelében szerezték meg számára az első írói helyet s a leggondolkozóbb fők egyikének hirnevét, míg végre 1861-ben a közbizalom a legfelsőbb polczra állitá őt, mint a li theologiai, általános tudományi és írói érdemeivel az egész egyházrendből kimagasodott. E megtiszteltetés élénk véleményküzdelem eredménye, de az egyházra áldásos következményű volt. A testvér felekezetek, Erdély aristocratiajának tudománybecsülő tagjai, Magyarország tudósi, az irodalom, az egész ország rokonszenvével tisztelte meg a nagy nevű író és tudós unitárius püspököt.

E szinte 14 évi püspöki tiszt viselése alatt az egyház, daczára nagy és érzékeny veszteségeinek, folyvást gyarapodott, kifelé tekintélye nőtt, angol és amerikai hitrokoninkkal szőtt viszonyaink megerősödtek, szóval: az unitárius egyház

és hitvallás iránt anynyi rokonszenv és akkora elismerés, mint az idvezült püspöksége alatt, annak megalapítása korszaka óta nem nyilvánult. Ő nekünk hosszú évek során át mesterünk, prófétánk és főpapunk, vezérünk, világító fáklyánk, a keresztény szeretetben példaadónk és dicsőségünk vala. Benne látszott meg igazán, hogy a tudomány hatalom, az ész és jellem miképen hódít, és hogy a mai társadalom becsülését s koszoruit csak a szellemi munkában nyilatkozó tudásnak és tehetségnek s a fejlődő nemzeti életre és irodalomra való közvetlen jótékony hatás érdemdíjával adja.

Ez időre esik Kriza kedvelt püspökünknek a VADRÓZSÁK és SZÉKELY NÉPBALLADÁK s a székely nyelv-sajátságokról irt értekezése és szótára kiadása általi valódi megdicsőíttetése. Harmincz évi szenvedélyes buvárkodása s székely nemzete nyelvének, költészetének és sajátságainak szeretetteljes tanulmányozása most termé meg koszoruit. Egy író több megérdemelt tisztességben alig részesült, mint ő Magyarországon legelső rangu írói részéről; tudományi érdemei elismervék, neve tisztelt egész Sz. István országában, rá is illik Erdélyi fennkölt dala :

Mi zengi tul a bérczeket ?

Mi éli tul a éveket ?

Minek nem sirja a jövő,

Mert az idővel egyre nő ?

A hir! a hir! a hir!

Halála országos részvét s az egész egyház közbánatának tárgya; temetése csaknem az egész város részvétét költötte fel; ott volt minden, a kinek a valódi érdem s tiszta polgári és egyházi erények iránt tisztelet él szívében. Nekem jutott a fájdalmas szerencse, hogy a közérzületet tolmácsoljam s elkísérjem őt a menny tornácziba — a bús temető néma sirjai közé. Oh bár évtizedek múlva kell vala ezt tennem! Ott voltunk mindnyájan, imádkoztunk és sirtunk mindnyájan. Az ajkak helyett a szív könyei beszéltek. A meghatottság általános volt. Évtizedek nem láttak ily temetést . . .

És most elnyugodt az élet sokat fáradozott s szent munkákat végzett vándora! Pihenj, oh pihenj csendesen Kolozsvár sok nagyot és dicsőt rejtő bús temetőjében, oh nemes férfi; népednek igaz embere, székely nemzetednek örök dicsősége! Porhüvelyed aludja a porok között békében örök álmát; szellemed az emberiség örök életével fogja élni örök életét: te hív munkás s az unitáriusoknak igazán nagy püspöke valál. Legyen sírodon e szomorú fűzág tanítványodtól s hív tisztelődötől.

Ferencz József.

Levelezések.

1.

London, 1875. mart. 5.

T. szerkesztő ur! Becses engedelmével egy kis tért elfoglalok levelezési rovatában. A tárgy, a melyről írok, ugy hiszem nem lesz érdektelen a „Ker. Magvető“ olvasóira nézve; föltevén, hogy kedves olvasói az érdekest nem az érdekesítőben keresik. Az ugynevezett napi érdekességek elbeszélését, melyen a közönség rendesen oly mohó étvágygyal kap, én valamely érdekesítő tárcza-levéliíróra bízom. Rézsemről semmi hajlamot sem érzek ahoz. Sőt levelem oly tárgy körül forog, mely újabb korban mivel egyénektől megszokott minden egyébnek tekintetni, csak annak nem, a mi érdekesítő.

Par excellence ép a vallásos élet köréből írok olvasóihoz, a nép vallásos nevelésének Angliában szentelek egy pár sort a „Vasárnapi iskolák“ bémutatása által.

Egy napon London egyik főbb utcáján haladva végig, lépteimet egy templom felé irányozván, az egyik oldalról valami szokatlan édes hangok jöttek füleimbe. Kíváncsi lévén honnan, egy jó angolt megkérdeztem, az egy közel eső épületre mutatott, a melynek egyszerű homlokzatán e felirat vala szemlélhető: „Sunday-school“. Minden további késedelem nélkül átléptem a „hall“ küszöbét. Egy sereg kis augyal közt találtam magamat. Nagy meglepedésemre a kis chorus tovább énekelt. A zengzetes hymnus után kezecskéiket öszszetéve, tanítójukkal szépen imádkoztak. Azután letelepedvén, a tanító a bibliából olvasott nekik egy tanulságos fejezetet tisztán érthető magyarázattal kísérve, a melyet a kicsinyek nagy figyelemmel hallgattak végig. Aztán ismét ének jött, a melyre az egyik tanító a kicsinyek értelméhez mért egyszerű leczkét adott a vallásból és erkölcsből. A leczke után ismét ima következett, a melyben a kicsinyek könyörögtek nemzetökért, királynéjokért, szülőkért és tanítójokért. Az egészet egy gyönyörű ének zárta be, a mely után a kicsiny csoport szép rendben eloszlott s én is eljöttem a legkedvesebb bényomást hozva magammal.

Egy vasárnapi iskola volt ez! Egy vasárnapi iskola, a melyhez hasonló Angliában ezer meg ezer van, a melyekben buzgó tanítók csepegtetik a vallás éltető vizét Izrael gyermekeinek lelkébe s nevelik őket az Ur beszédének intésében. Vasárnapi iskola, a hová a nép gyermekét pontosan elküldi imádkozni és erkölcsöt tanulni. Vasárnapi iskola, a hová a keresztyéni munkában fáradhatatlan tanítók nemes modoruk által vonzzák a kisdedeket és ifjakat s tanítják a nagy parancsra: „A hetedik napon a te Uradnak Istenednek szombatja vagyon és azt megszenteljed«. És hogy e nép csakugyan megtartja e nagy parancsot úgy, mint más alig, hogy e nép oly mély vallásossággal rendelkezik, mely vaióban csodálatra méltó, én ezt inkább a vallásban való gondos neveltetésének, mintsem a vallásra születtségének tulajdonítom. Így tudják ezt magok az angolok is, és épen ezért a vasárnapi iskolákat nagy figyelemmel gondozzák.

Mindenik gyülekezetnek van egy Vasárnapi iskolája. A tanítók tiszteletbeliek. Fizetésök: nemes munkájok eredménye. A gyülekezet buzgóbb tagjai önként vállalják fel a missiói munkát.

Az iskolára való felügyelés az illető lelkész kötelessége. A felelősség terhe rajta nyugszik. A lelkész minden alkalommal megszokta látogatni az iskolát, s néha a tanításban is részt veszen. Azonban ő nem rendes működő személy. A tanítást az iskola főnöke (Superintend) vezeti és nem felekezeti iskolákban egyszersmind az iskola külső és belső ügyeiről felelős. Az iskolafőnök könyörög és tartja az előadásokat. De kívánatra alkalmas tanítótársainak időszerűleg szívesen átengedi a tisztet. A társtanítók hivatása főképen a részleges tanításban működni és a rendre felügyelni. A részleges tanítás a tanóra elején foglal helyet. Tárnya: a vallás elemei, erkölcsi szabályok és különösen a Vallás-könyve, a Biblia. És a tanítók bár tiszteletbeliek, a legnagyobb lelkiismerettel teljesítik kötelességüket.

A vasárnapi iskolák egymással összeköttetésben állanak. A vasárnapi iskola-egyesület (Sunday-School Union) kiterjed az egész egyesült királyságra. Azonban az egyes iskolák egymástól teljesen függetlenek. Az egyesület czélja a nép vallás-erkölcsi nevelését előmozdítani. A szükséges eszközökkel rendelkezik, hogy új iskolákat hozzon létre és a fennállók közt a gyengébbeknek segélyt nyújtson. Az öszszesre való jótékony-sága pedig abban áll, hogy az iskolákat könyvekkel félárban látja el. A egylet organuma: a „Sunday-School-Chronicle“ és a „Sunday-Schol-Times“. Az egyes iskolák főképen „Tract“-okat (értekezés) szoktak kiadni.

Növendékek 6 évtől fel 16-ig gyakorolják a vasárnapi iskolát. Rendesen két részre vannak osztva; a kisebbek délelőtt, a nagyobbak délután részesülnek a tanításban. Kisebбекnél és nagyobbaknál több osztályokat különböztetnek meg, összesen mintegy 8-at. A tanítás ideje $1\frac{1}{2}$ óra. Délelőtt $\frac{1}{2}$ 10—11 vagy $\frac{1}{2}$ 11—12; délután $\frac{1}{2}$ 3—4-ig. Tantermekül tágas és tiszta szobák vannak bérendezve.

Ennyi, a mit röviden elmondani akartam az angol vasárnapi iskolákról.

Én ez iskolákat sokra becsülöm s a nép vallás-erkölcsi nevelésére nézve igen fontosoknak tartom. A nevelés a vallásban is feltétlenül szükséges. Nevelés és pedig alapos. A mely nép ezt elhanyagolja, hátrányát kérelhetlenül éreznie kell. A keresztény igazságok csak ott teremnek gyümölcsöket, a hol a kereszténység fáját szeretettel és kiváló gondadal ápolják. S Raikes Róbert iránt, a ki e célból 1782-ben először alapított vasárnapi iskolát szülő városában Gloucesterben, nemzete a legnagyobb és a legédesebb emlékezettel adózik. Raikes Róbert, festő, kezének legszebb vonása: a vasárnapi iskolák.

Leveletem azzal az óhajjal zárom bé, vajha a nép vallás-erkölcsi nevelésére mi nálunk is több gond fordíthatnánk; vajha a vasárnap délutáni káté-iskolák a kor és a nevelés elveivel megegyező rendszeres vallás-erkölcsi nevelőintézetekké alakíthatnának át; vajha a mi papjaink és gyülekezeteink teljes buzgalommal és igyekezettel vennék fel a szent ügyet és teremtenének korszerű vasárnapi iskolák létrehozása által a nép vallás-erkölcsi életére nézve egy hatalmas szerves tényezőt. A farság és áldozat bizonyára kifizeti magát. A gyümölcs százszoros leend. Én különösen az újonnan alakult és a jelenleg alakulásban levő lelkész-egyletek iránt az ügyet illetőleg teljes reménnyel vagyok, és hiszem, hogy a vasárnapi iskolák reform-kérdése figyelmüket nem kerülí ki.

Péterfi Dénes.

2.

Sz. Keresztur, 1875. márczius 12.

T. szerkesztő ur! Mult évi october 7-ke gyászos nap vala közép-tanodánkra nézve, a mikor Marosi Gergely igazgató-tanárt a végn nyugalom helyére kísérik. Az ő szemei lezárultával egy munkás élet világitó fáklyája aludott ki. A halál szele egy hön dobogó keblet, egy melegen érző szívet fagyasztta meg. Ő nem magáért élt, hanem hazája, nemzete és felekezete javáért. Egy jól bétanult és mélyen átértett szerepet játszó el az élet szinpadán. A közösségnek, a mely előtt mű-

ködött, kedvence volt. Hosszasan is fogják megőrizni emlékét az ő ismerősei, barátai, tanítványai, pályatársai. Nyomtalanul nem enyészett el; a sz. kereszturi középitanoda biztosítékot nyújt erre nézve. De hogy a hely is, a hol a nemes porok nyugosznak, meg legyen jelölve, még a temetési szertartás folyama alatt megpendítette, köztiszteletben álló Jakabházi Zsigmond atyánkfia azt az eszmét, hogy egy emlékkőre a kéregetést azonnal meg kell kezdeni. Mi megtörténvén, az eredményt a t. adakozók neveivel együtt, kötelességemnek érzem, nyilvánosságra hozni.

A temetés folyama alatt a következők adakoztak: Jakabházi Zsigmond 25 frt. Inczei Dénes 2 frt. Egyed Ferencz 1 frt. Gyárfás Domokos 1 frt. Pálfi Miklós 1 frt. Soós Farkas 50 kr. Gvidó Mózes 60 kr. Boér Lajos 1 frt. Jakabházi András 1 frt. Dénes János 1 frt. Mátféi Károly 2 frt. Szócs Márton 5 frt. Rafaj Károly 1 frt. Elekes József 2 frt. Kovács Mihály 1 frt. László József 1 frt. Sándor János 1 frt. Pálfi Dénes 2 frt. Török Sámuel 1 frt. Péterfi József 20 kr. Összesen: 50 frt. 30 kr. o. értékben.

A nevezett összeg egy része még csak ígéletben van. A mi békjött, az a sz.-kereszturi népbankba van bétéve kamatozás végett. Oda fogjuk elhelyezni a még ezután békjövendőket is mindaddig, a mig egyakkora összeg fog összegyűlni, hogy az elhunyt jelesünkhez egy méltó emlékkövet állíthassunk.

S midőn ezt hitrokonaink és egyáltalában e f. irat olvasói előtt, a t. szerkesztő ur engedelméből, köztudomásra hozom, egyszersmind felhivom egész tisztelettel az elhunyt ismerőseit, barátait, volt tanítványait, szóval mindazokat, a kik kegyelettel viseltetnek az ő emléke iránt, ne sajnáljanak becses adományaikkal ez emlékkő felállításához hozzá járulni. Adományaikat sziveskedjenek akár alólirhoz, akár pedig László József tanártársamhoz küldeni. Mi a békjövő adományokról nyilvánosan fogunk számolni. Melyek után stb.

Sándor János.

Könyvismertetések.

1. Jahrbücher für protestantische Theologie unter Mitwirkung von Mitgliedern der theologischen Facultäten zu Bern, Bonn, Gießen, Heidelberg, Kiel, Leiden, Strassburg, Wien u. Zürich u. anderen namhaften Gelehrten. Herausg. v. d. Mitgl. der theolog. Facultät zu Jena D. Hase, D. Lipsius, D. Pfeleiderer, D. Schrader. 1875. Jahrg. Erstes Heft. Leipz. 1875. Verl. v. J. Ambrosius Barth. Ára egészszévre 5 porosz tallér.

Komoly és buvárkodni szerető theologusra nézve alig tudnánk jobb német theologiai folyóiratot jelölni meg a kezünk alattinál. E folyóiratnak, mely a derék Barth A. kiadásában a jelen évben indult meg Lipszében, az a célja, hogy a theologiai tudományok összes ágait felölelje s komolyan és a tudományos bírálat útján megvitassa. Ugy azonban, hogy míg egyfelől távol igyekszik maradni minden egyházi pártédektől; másfelől a protestans tudományoknak organuma lesz, a tudományos kérdések minden oldalú, elfogulatlan megvitatására tért nyit s a theologiai tudományok mai vívmányainak utat készít. De nemcsak a tudomány buvárlatai számára állanak nyitva hasábjai. Épen ugy felöleli a gyakorlati lelkészet körébe vágó kérdéseket is. A theologiai tudomány folytonos haladását időről időre, figyelemmel kíséri, s a theologiai s ezekkel kapcsolatos tudományok eredményeit, valamint a jelesebb műveket, megismerteti. Érintett folyóiratnak ez irányából és szelleméből kiindulva, bátran elmondhatjuk, hogy ily minden pártállástól ment folyóirat nagy hézagot pótol a theologiai irodalomban, s egy kutató theologus sem nélkülözheti. A legmelegebben ajánljuk tehát e folyóiratot mindazoknak, a kik a theologiai kérdések megvitatását, felderítését és megoldását elfogulatlan íróktól szeretik hallani és olvasni. **S. D.**

2. Unitárius Kis Tükör, vagy az unitárius egyház története, hitelvei, egyházalkotmánya és szertartásai rövid foglalata. Irta Ferencz József. Két függelékkal: az unitárius egyház püspökeinek névsora és tisztí névtára 1875-re. Ára 50 kr. Kolozsvárta, Stein János muz. egyleti könyvárusnál.

Mint czime is mutatja e 116. lapra terjedő kis mű célja az unitárius egyház multját s jelenét mint egy kis tükörben röviden felmutatni, a miből aztán, mint egy sugártörés, annak jövő képe is visszaverődik. Ha nem állanánk, mint szerkesztő társak, oly közel viszonyban egymáshoz, s mindketten e folyóirathoz, többet is mondhatnák arról, a miből kitünnék, hogy t. barátom, valóban hasznos munkát végzet az Unitárius Kis Tükör összeállításával, de így kénytelen vagyok beérni azzal, hogy az érdeklődőket más egyházi lapok ösmertetésére és magára a műre utaljam.

S. D.

Arany-könyv.

1.) A Dávid Ferencz-alapítványra tett kegyes adományok.

Harmadik közlemény.

(A *-gal jegyzettek másodszer adakoztak.)

	ft. kr.		ft. kr.
758. Gróf Teleki Miklósné Si- mén Klára önga	100	Áthozatal	127 20
759 *Benczédi Gergely és neje	2	777. László József (Keresztur)	1 50
760 Benczédi Zsuzsika	1	778. Zsakó István (Toroczkó)	5
A derzsi ekkleziából In- czefi Dénes l. által gyűjtve:		A szabédi unitárius egy- ház-közsegből Kelemen István l. küldeménye:	
761. A derzsi ekkleziásia	10	779. Az egyház község pénz- tára	10 —
762. Inczeffi Dénezs	5	780. Kelemen István helybeli pap	10 —
763. Gábor András	1	781. Kelemen Istvánné, Haj- du Juliánna	5 —
764. Dénezs János Egyed 5 évig	— 10	782. Szabó Lajos	2 —
765. Egyed Ferencz 5 évig	— 10	783. Ifj Botta József	— 5
766. Kot Mihály 5 évig	— 10	784. Székely László	— 6
767. Dénezs Ferencz veres 5 évig	— 10	785. Rend Ferencz	— 50
768. Kanyaró János 5 évig	— 10	786. Kereszturi István	— 50
769. Nagy András veres 5 évig	— 10	787. Id. Rend József	— 18
770. Pusztai György 5 évig	— 10	788. Kiss József	— 25
771. Bartha Zsigmond 5 évig	— 10	789. Rend Sándor	— 25
772. Pál József 5 évig	— 10	790. Nagy Ábel	— 25
773. Biás János 5 évig	— 10	791. Csécs Ferencz	— 12
774. Nagy József 5 évig	— 10	792. Fekete Gergely	— 12
775. Ballóh Mihály 5 évig	— 10	793. Bota István	— 5
776. Hazankénti kéregetés utján, gabonából	7 —	794. Id. Kiss István	— 7
együtt	24 20	795. Székely Ádám	— 7
Átvitel	127 20	796. Nuridsány Gábor	— 50
		797. Kl. Nagy Gergely	— 12
		798. Id. Nagy Márton	— 25
		799. B. Nagy Ferencz	— 12
		Átvitel	133 70

		ft. kr.			ft. kr.
Áthozatal . . .		193 70	Athozatal . . .		193 70
800.	Iszlai Ferenczné . . .	— 12	843.	Székely Sándor . . .	— 6
801.	Rend Zsigmond . . .	— 20	844.	Barabási József . . .	1 —
802.	Székely Péter . . .	— 12	845.	Kl. Nagy Ferencz . . .	— 6
803.	Bányai Zakariás . . .	— 7	846.	Kl. Nagy Lajosné . . .	— 6
804.	Id. Szombath István . . .	— 7	847.	Kibédi Sándor . . .	— 25
805.	Fazakas István . . .	— 12	együtt . . .		36 40
806.	Székely Dénes . . .	— 12	848.	Simon Elek, polgármester	5 —
807.	Kozma Károly . . .	— 18	849.	Dr. Haller Károly egy. t.	
808.	Varga Józsefné id. . .	— 7	évenként . . .		2 —
809.	Halmi Mihály . . .	— 7	850.	Demjén László, könyv-	
810.	Ifj. Bota Ferencz . . .	— 7	árns ezen sorok kíséreté-		
811.	Nagy Simon . . .	— 25	ben: Azon eszmék és ügy		
812.	Jakab Sándor . . .	— 7	valósítására, melyek az		
813.	Oláh György . . .	— 7	utóbbi Magvetőben SÁMI		
814.	Bota Márton . . .	— 3	László ur levelében is ki-		
815.	Tamács Samu . . .	— 3	fejezést nyertek, van sze-		
816.	Hajdu József . . .	— 7	rencsém mellékelve egy		
817.	Székely Benjámín . . .	— 7	darab papírt, egy porsze-		
818.	Fürtös Jánosné . . .	— 7	met a nagy épülethez, tisz-		
819.	Varga Ferencz . . .	— 7	telettem mellett küldeni		5 —
820.	Dobos István . . .	— 12	851.	Ajtai Albert ugyanezen	
821.	Székely Mózsás ifj . . .	— 7	indokból . . .		1 —
822.	Kiss Ferencz . . .	— 12	852.	Nagy Domokos (Kraszna)	5 —
823.	Id. Nagy Gergely . . .	— 12	853.	Nagy Domokos fia De-	
824.	Csécés Sándor . . .	— 7	zső és Béla részéről 1—1		
825.	Ifj. Kiss Lajos . . .	— 7	drb. forintos tallért		2 8
826.	Todor Sámuel . . .	— 7	854.	Kovács Mihály esp. 1874-	
827.	Id. Nagy József . . .	— 3	1875-re 1—1 frt . . .		2 —
828.	Nagy Lajos . . .	— 25	855.	*Sárdi József 1875-re	2 —
829.	Jakab Farkas . . .	— 18	856.	B. Kemény Ödönné . . .	3 —
830.	Fekete Ferencz . . .	— 7	857.	Gr. Bethlen Gézané . . .	3 —
831.	Székely Sámuel . . .	— 7	858.	B. Buol Alajosné . . .	3 —
832.	Fodor Lajos . . .	— 7	859.	Gr. Triangi Ascensionné	3 —
833.	Fekete Márton . . .	— 7	Göncz Mihály küldeménye		
834.	Ábrahám Sámuel . . .	— 7	Árkosról:		
835.	Szász Ferencz . . .	— 3	860.	Göncz Mihály . . .	2 —
836.	Vitális Elek . . .	— 3	861.	Kurta Mihály . . .	1 —
837.	Varga Márton . . .	— 7	862.	Özv. Imre Jánosné Ba-	
838.	Varga István . . .	— 12	rabás Lidia . . .		— 50
839.	Varga Ferencz . . .	— 12	863.	Göncz Mihályné Nagy	
840.	Rend János . . .	— 7	Eszter . . .		— 50
841.	Nagy Károly . . .	— 7	együtt . . .		4 —
842.	Nagy József . . .	— 7	Átvitel . . .		210 18
Átvitel . . .		193 70			

	ft. kr.		ft. kr.
Áthozatal . . .	210 18	Áthozatal . . .	323 18
864. Incze Mihály nyug. min. titkár	50 —	887. Kozma Jenő	10 —
Lengyel Róza k. a. Sz.- Keresztúrról,		888. Kozma Anna	10 —
865. Kozma Ferencz	5 —	együtt	40 —
866. Kozma Ferenczné	3 —	889. *Molnár Sándor	14 —
867. Kozma László, fiok	2 —	890. Taar Balázs Ar. Rákos	3 —
868. Szél Géza	5 —	891. Létai Máté	1 —
869. Raffaj Károly	2 —	892. Nemegeyi Ákos Lipovitz	4 —
870. Lengyel József	1 —	893. A sepsi sz. király ekkla pénztára	2 45
871. Ozv. Duha Jánosné	1 —	894. Rend Domokos Szabadról	1 —
872. Murvai Sámuel	1 —	895. A szabédi ekkla temp- lomi perselypénzt.	— 40
873. *Demeter Lőrincz gym. t.	— 50	Albert János lelkész Tordáról:	
874. *Gálfi Lajos gymn. tan.	— 35	896. A tordai ekkla 5 évig	10 —
875. *Máté György gymn. t.	— 35	897. Szigethi Sándor	5 —
876. *Gábor Albert gymn. t.	— 35	898. Fodor Mózes	1 —
877. *Hankó Domokos gym t.	— 30	899. Klug József	1 —
878. Alfa	— 15	900. Kövendi Márton	— 50
879. Hetyei Gábor	1 —	901. Bors Albert	2 —
együtt	23	902. Gadó István	— 50
880. Gálfi Sándor Gernyeszeg- ről, azon számítás alap- ján, hogy 10,000 frtból 60,000 lélekre 16 $\frac{2}{3}$ kr. jutna, fizet 100 olyan unitáriusért, a kik ezt nem fizethetik meg, 17 frtot maga személyért 3 frtot, együtt	20 —	903. Ramonczi János	— 30
Mikó Béla kir. vegyelem- ző Nagy-Bányáról:		904. Kaskovics Sándor	— 30
881. Mikó Dezső	5 —	905. Keresztes András	— 50
882. Mikó Matild	5 —	906. Dénes István	— 50
883. Mikó Béla	8 —	907. Novák Izsák	2 —
884. Nagy Mariska	2 —	908. Marinka Ignác	2 —
együtt	20 —	909. Csipkés Albert	1 —
Kozma Endre családja M. Vásárhely		910. Persely pénz	1 —
885. Kozma Endre	10 —	együtt	27 60
886. Kozma Endréné Kreszta Mária	10 —	911. Botár Ferencz Zsibó	10 —
Átvitel	323 18	Kriza Sándor lelkész N.- Ajtáról:	
		912. N.-Ajtai eccla	10 —
		913. Kriza Sándor	2 —
		914. Útő András	1 —
		915. Valaki	— 50
		916. Albertfi József	— 5
		917. Darkó Lajos	— 40
		918. Öreg Péterfi Tamás	— 10
		919. Id. Kis György Samu	— 12
		920. Rétyi János	— 12
		Átvitel	426 63

	ft. kr.		ft. kr.
Átkozatal	426 63	Áthozatal	426 63
921. Ferencz István id.	— 6	948. Péterfi Dénezs	— 12
922. Kerekes Áron	— 25	949. Darkó György	— 6
923. Kisgyörgy József	— 6	950. Dézsi Mihály	— 6
924. Lőrincz István	— 6	951. Ferencz József	— 12
925. Gyenge István	— 12	952. Dombi Mihály	— 25
926. Koródi István ifj.	— 18	953. Incze József	— 12
927. Lengyel József	— 12	954. Keresztes Samu id.	— 6
928. Albertfi Áron	— 6	955. Keresztes Samu ifj.	— 6
929. Bartha András	— 12	956. Darkó Imre	— 50
930. Bartha György	— 12	957. Pillner András	— 20
931. Német Albert id.	— 12	958. Szentpáli Dénezs	— 20
932. Ferencz István ifj.	— 6	959. Máté Ferencz	— 10
933. Dézsi Samu	— 6	960. Tok Sándor	— 10
934. Péterfi Sándor	— 25	961. Péter József	— 5
935. Varga Mihály	— 6	962. T. Benedek Józsefné	— 40
936. Léta Áron	— 6	963. Répa Mihály	— 10
937. Péterfi Ferencz	— 6	964. Péterfi Dávid	— 10
938. Szabó Áron	— 6	965. Péterfi István köz.	— 10
939. Csiki István	— 12	966. Gáspár István	— 40
940. Kriza István	— 12	967. Ütő Béla	— 10
941. Benedek István	— 12	968. Péterfi Tamás ifj.	— 25
942. Tok Bálint	— 6	együtt	20 46
943. Tok József	— 6	A harmadik közlemény egész	
944. Vajda András	— 6	összege	447 9
945. Német Mózes ifj.	— 12	Hozzá adva az előbbi két	
946. Költő György	— 12	közlemény összegét	1412 11
947. Német János	— 6	A Dávid Ferencz-alap ma	
Átvitel	426 63	ápril 10-én tesz	1859 20

Legyen a siker édes reménye és a buzdítás áldása a nemes lelkű adakozók minden filléréen. Én bízom az ügyben, mert hiszek az emberi lélek nememesebb természetében, melynek egyik legszebb nyilatkozata a közügyszeretet és áldozatkészség.

Ferencz József.

2.) Az égés által károsult szabédi unit. egyházközség részére a múlt évi közlés után adakoztak még:

1. A homorod-almási egyházközség	50	frt. — kr.
2. Helybeli pap Kelemen István által átengedett hátra		
lék papi illetőségéből bójött 1875-ben	17	frt. 50 kr.
együtt	67	frt. 50 kr.

Szabéd, febr. 20-án 1875.

Kelemen István.

K ü l ö n f é l é k .

Richmond Anna. E nevet tisztelettel vegye ajkára valláskö-zönségünk minden tagja s a nevelés ügyének minden igaz barátja. Egy amériikai unitárius hölgy neve ez, ki közelebbről 5000 dollár, a mi pénzünk szerint 10,000 frt alapítványt tett le egymaga kolozsvári fő-iskolánknál egy új tanári szék felállítására, oly módon, hogy ez ösz-szeget egy amériikai bankba letéve, onnan 10 évig évenként elküldenek az irt célra 5—500 dollárt. A tanár béállítására egyházi tanácsunk-ra van bizva Paget János atyánkfíával egyetértőleg. Ez alapítványt él-vező tanárnak kötelessége leend a nemes alapítónöt évnegyedenként ér-tesíteni egyházunk főbb mozzanatairól.

Valóban mély tisztelettel kell meghajolnunk az áldozatkészségnek és buzgóságnak e nagyszerű és bámulásra méltó nyilatkozata előtt! Egy hölgy, ki csak hallomásból értesül egyházi és iskolai viszonyaink-ról, kit az unitárius nevezeten és az úgyszereteten kívül semmi más érdek nem köt hozzánk, 10,000 frtot adományoz nevelési céljainkra. S mi azt hisszük, hogy mikor egy pár forintot áldozunk saját cél-jainkra: már nagy áldozatot teszünk. Való, hogy a mi vagyoni állásunk nem állja ki a versenyt amériikai hitrokonink vagyoni állásával; de vall-juk meg őszintén, hogy lelkesültségünkkel és buzgóságunkkal se. Kö-zöttünk is vannak, a kik — öszszeget nem mondunk — bizonyára töb-bet tehetnének és áldozhatnának, mint a menyinyit tesznek és áldoznak, s fájdalom, vannak, a kik hidegen visszautasítanak minden ez irányban intézett felhívást vagy éppen kérést. Bizony, bizony méltó okunk volna elpirulni — de nem; e nemes áldozat ne hangoljon le, hanem emel-jen fel; emeljen fel a lelkesültségnek s vallásunk iránti buzgóságnak azon magaslására, honnan egyedül mondhatunk méltó köszönetet a ne-mes lelkü hölgynek, kit hogy az Isten hosszasosan éltessen és áldjon meg — legyen szabad 60.000 unitárius nevében kívánnunk.

Amériikai barátaink általában oly meleg rokonszenvet és érdekeltséget tanusítanak egyházunk iránt, a minőt csak azon mély val-lásos lelkületből, emelkedett gondolkozásmódból és nagy miveltségből lehet kimagyarázni, a minővel ők bírnak. Érdekesnek tartjuk az álta-lok főiskolánknál felállítani célzott Channing és Pristley nevet viselő két tanári székre tett adakozásokat, a melyek eddig tudomásunkra ju-tottak, t. olvasóinknak bemutatni:

Tiszt. Dr. Morison ur, a minket meglátogatott Morison R. S. ur édes atyja saját egyházában, Miltonban, gyűjtött . . .	562	dollárt,
Henningway aszszony	100	"
Henningway kisaszszony	20	"
Stephen Jacksonné aszszony	10	"
Fretwell János és Hale E. urak Saratogában prédikálván, ez alkalommal gyűjtöttek	465 . 20	"
Weeden B. Vilmos ur Providenceben adott	50	— "
Richmond Vilmos ur	510	— "
Jewett Vilmos ur Staten Islandban	25	— "
Williams E. János ur New-Yorkban	25	— "
Fretwell J. ur prédikációja New-Yorkban jövedelmezett	8	— "
Fretwell J. ur a Salémi északi egyházban	251	— "
Fretwell J. ur a Salémi keleti egyházban	6	— "
Fretwell J. ur providencei prédikálásának és a syracu- ei gyűjtésnek eredménye	200	— "
Az amerikai unitárius társulat gyűjtött	132 . 20	"
Fretwell János ur prédikálásának eredménye Newporton	32 .	— "

Az eddigi gyűjtés eredménye összesen 2396 . 40 dollár, vagyis 4792 frt a mi pénzünk szerint. Lám mennyire tudnak lelkesülni barátaink és hitrokonink az atlanti tengeren túl, tőlök geographiailag távol lakó hitfeleik ügyéért! Szolgáljon e nemes példa buzdításul nekünk arra nézve, hogy mi, a kik ügyeinket közelebről ismerjük, s szükségünket elevenebben érezzük, áldozatkészségünkben meg ne lankadjunk; sőt miként az evangelium mondja, többről többre törekedjünk.

Még egy Amerikából. Bostoni lelkész t. Hale E. ur, ki a budapesti értekezleten 1873-ban jelen volt, óhaját fejezte ki az iránt, hogy gyülekezete örömmel venne bármily csekély emléket a legrégebb unitárius gyülekezettől, jelesen a kolozsvári anyaekkléziától. A kolozsvári ekklézia a legnagyobb készséggel sietett teljesíteni ez óhaját s urasztali készletei közül egy aranyozott ezüst tányért küldött el, melyen a következő körülírás volt: „Az egy igaz Istennek és az eő fiának, az Ur Jézus Krisztusnak tisztességire. Anno Domini 1687.“ A bostoni unitárius egyház ez emléket a következő levéllel köszönte meg:

Boston, Mass. dec. 1. 1874.

A kolozsvári unitárius egyház bizottmányának
Keresztény barátaink!

Nehéz dolog nekünk kifejezni a mi örömnünket, a melyet önök az általunk képviselt bostoni déli congregationalis egyháznak, a hozzánk

küldött ajándék által szerezték. Mi ez által mintegy láthatólag egye-
sitve vagyunk isteni tiszteletünk legmagasztosbjaiban történetünk martyr
egyházaival. S valahányszor uri vacsorával élünk és az ő (Jézus) meg-
hagyása következtében a kenyeret megtörjük, mindig reá emlékezünk
azokra, a kiknek arczait bár nem láttuk, de a kik mégis egyik velünk
hitben, reményben és szeretetben.

A mi lelkészünknek Magyarhonban való látogatása, a vendégsze-
retet, melyet önök Morrison, Fretwell és más testvéreink irányában ta-
nusítottak, az önök lelkészeinek szavai és a Kriza püspök szavai, a
kit mindnyájan tisztelni tanultunk, nagyon közel hozzák a mi sziveink-
hez és emlékeinkhez az erdélyi unitária ekkleziákat. Az önök egyhá-
zával pedig most már sokkal összébb fűzött minket az a nemes érzés,
a mely önöket e nagylelkű és szép ajándék adására sugalmazta.

Az Istennek békéje, a mely minden értelmet áthat, a mi Urunk
Jézus Krisztusnak szeretete és az igazság szent lelke legyen és egye-
süljön velünk mindenha.

Aláírva: Hale E. Edward, lelkész. Palfrey Vilmos, deaconus.
Sampson H. O., pénztárnok, Hamilton Alonzó, Wales C. Ta-
más, Bean H. Aaron, Kidder H. P., Hood G. Károly, Em-
mons L. János, Sweetser János, Howell Reed Vilmos, az
egyház bizottmánya.

Tanári nyugdíj-alapunk, melyről előbbi füzetünkben meg-
emlékeztünk, m. kir. főmérnök T. Székely János urban találta meg
első pártfogóját. Nevezett főmérnök ur, ugyanis, vallásközönségünknek a
mult évben történt építkezései körül tett megbecsülhetetlen fáradozásai-
ért az egyh. tanács által megszavazott tiszteletdíjából 100 frtot o. é. az
említett tanári nyugdíj-alapra vissza adományozott. Fogadja a nemes
adományozó legmelegebb köszönetét a szerkesztőségnek, melyet, hiszszük,
magáévá tesz egész tanári testületünk.

Gyémánt-menyegző. Ritka és érdekes ünnepély folyt le f.
évi febr. 9-én Laborfalván. Laborfalvi id. Berde Mózes és neje Már-
kos Terézia ülték meg 60 éves házassági szövetségök alkalmából
gyémánt lakadalmukat, rokonaik és tisztelőik, barátaik és egyetlen fiok
ifj. Berde Mózes, Háromszéknek a mozgalmas 48-ki években hirneves
kormánybiztosa, a közelebbi időkben is huzamos ideig országgyűlési
képviselője és volt miniszteri osztálytanácsos jelenlétében. Hatvan év!
majdnem egy egész emberi élet. Igazán az ur választottjainak kell azok-
nak lenni, a kiknek részökbe az a szerencse jut, hogy boldog házassá-
gi szövetségben tölthetnek el 60 évet!

A gyémánt menyegző, mint szokás, egyházi ünnepélyvel folyt le, helybeli lelkész Kis Sándor tartván a tisztes agg pár házánál alkalomszerű beszédet és imát. A beszédből a következő adatok jutottak tudomásunkra. Laborfalvi id. Berde Mózes született 1790-ben. Az I. Napoleon elleni hadjáratokban 18 éves korától kezdve részt vett. 1815-ben öszszekelt szeretett nejével Márkos Teréziával; de ezután még 25 évig maradt katonai kötelezettség alatt. Ezután 9 évig néhány székely község bodzai havasi erdő birtokainak biztosa volt. A 48-ki szabadságharcz ismét elszólitá a férjet és apát — mint minden jó honfit — családi tüzhelyétől, melyben mint élelmezési biztos hadnagyi ranggal szerepelt. A vészes napok lezajlása után mind e napig állandóul családja és saját sorsának szentelé magát, miközben huzamos ideig volt Háromszék esküdtszékének albirája.

Ezek mellett mi úgy ismerjük a tiszteletreméltó agg párt, mint a laborfalvi unitárius egyházközség legbuzgóbb és áldozatrakész tagjait s általában a népnevelés leghivebb barátait. E célra háromszéki egyházközségeink mindenikében alapítványaik vannak. Mi tiszta szívből óhajtjuk s kérjük a mindenhatót, hogy tegye a gyémánt menyegzőt hálás érzések között megült tisztes házaspár késő vénségét még hosszasan áldottá.

Rédiger Géza, h. ujfalvi lelkészársunk egy kötet költeményt adott ki. Örömmel jegyezzük fel a szellemi munkálkodásban gyönyörködő ifju léleknek e nyilatkozatát, annál is inkább, mert ifju lelkészársunk költeményein a jó akarat mellett a tehetség is meglátszik. Nehány költeményét sikerültnek lehet mondani s mi azt hisszük, hogy műve érdeme szerint lesz méltatva.

Székely tanügy czim alatt Málík József szerkesztése mellett Sepsi Sz. Györgyön april közepén egy nevelés-oktatásügyi szakközlöny indul meg. Ajánljuk a szakférfiak figyelmébe és pártolásába e hasznos vállalatot.

Olvasóinknak. Az egyházi mozgalmak czimű rovat helyén t. olvasóink e rovat vezetőjének necrologját találják; mert nem szükség mondanunk, hogy az egyházi mozgalmak írója a Keresztény Magvetőben Chr. Kr. jegyek alatt elhunyt derék püspökünk Kriza János volt. Ki ne ismert volna rá a gyakorlott tollra az elmés ötletekről, finom élczekekről, melyek e cikkeket jellemezték? Szántsándékkal mellőztünk hát ez alkalommal füzetünkéből minden egyházi mozgalmat, meggyászolandó ezzel is kipótolhatatlan nagy halottunkat.

